

**A haszonélvezőt ért sérelmek orvoslásának perjogi
eszközei
a római jogban**

Jelige: Aquilinus

Tartalom

Bevezetés.....	2
I. A haszonélvezet jellege és tartalma	3
1. A haszonélvezet kialakulása és rendszertani helye	3
2. A haszonélvezet mint osztott tulajdon.....	7
3. A haszonélvezeti jog tartalmát alkotó jogosultságok	9
3.1. Ius utendi et fruendi.....	10
3.2. Ius possidendi	11
3.3. Ius abutendi, annihilandi	12
3.4. Ius distrahendi	13
3.5. Ius onerandi	14
II. A haszonélvezőt megillető jogvédelmi eszközök rendszere	15
1. A haszonélvező dologi jogi keresetei	15
1.1. Az actio confessoria	16
1.2. Az actio Publiciana utilis.....	20
2.3. A haszonélvező dologi kereseteinek hatékonysága	21
2. A haszonélvező deliktuális keresetei	22
2.1. Az actio furti.....	24
2.2. Az actio vi bonorum raptorum	32
2.3. Az actio iniuriarum aestimatoria	33
2.4. Az actio legis Aquiliae	36
Összegzés	40
Forrásjegyzék	41
Felhasznált irodalom	43

Bevezetés

A római jogi haszonélvezet intézménye, annak ellenére, hogy a romanisztika sokat kutatott témakörei közé tartozik, a haszonélvezőt megillető keresetek tekintetében számos megválaszolatlan kérdést vet fel.

A dolgozat kiindulópontját a haszonélvező által gyakorolt jogosultságok jelentik. Ehhez szorosan kapcsolódik az ezek védelmére szolgáló jogeszközök elemzése. Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a haszonélvező milyen módokon védheti meg a haszonélvezeti jog által számára biztosított jogosultságok gyakorlásának zavartalanságát, a haszonélvezet tárgyát, tehát milyen jogorvoslati lehetőségek állnak rendelkezésre jogsérelmei orvoslására.

A tanulmány célja annak megállapítása, hogy a haszonélvező számára megadott jogorvoslatok megfelelően képesek-e biztosítani joggyakorlásának háborítatlanságát.

Ehhez elsősorban a haszonélvező védelemre szoruló jogosultságainak megállapítása szükséges. A *nudus proprietarius* és *usufructuarius* illető jogosítványok meghatározásából a haszonélvezet körében felmerülő keresetek felperesének személyére, indításuknak jogalapjára, a marasztalás tartalmára, valamint a pertárgy értékére egyaránt következtetéseket vonhatunk le.

A jogorvoslati lehetőségek logikus szerkezetben történő áttekintése, csoportosítása szintén elengedhetetlen előfeltétele a téma alapos tanulmányozásának. A dolgozatban szereplő jogvédelmi eszközöket így a római vagyonjog rendszeréhez illeszkedő szerkezetben vizsgálom.

Az értekezés újszerű nézőpontból, a haszonélvező jogérvényesítési képességét középpontba állítva vizsgálja a római jogi haszonélvezet intézményét. Átfogó képet nyújtva arról, hogy az *usufructuarius* milyen eszközökkel és milyen hatékonyan tudta érdekeit peres úton érvényesíteni a pozíciójából adódóan őt ért sérelmekkel szemben, akár birtokháborítás vagy rongálás esetén.

I. A haszonélvezet jellege és tartalma

1. A haszonélvezet kialakulása és rendszertani helye

A XII. táblás törvény még nem ismerte a személyes szolgalmakat, az egyes mezei telki – így az úti, vízi – szolgalmakkal ellentétben, amelyeket már e törvény is felsorol, mint *res mancipit*. A telki szolgalmak már a kezdetleges agrártársadalmakban is elengedhetetlenek voltak a telkek gazdaságos kihasználásához, majd számuk a társadalom fejlettségi szintjének emelkedésével egyre nőtt, szabályai kiforrottabbá váltak. Ezzel szemben a haszonélvezet már egy fejlettebb társadalmi felépítést hordozó kor szülötte.¹ Az *ususfructus* és az ebből keletkezett jogok kialakulását, valamennyi forrás a köztársasági kor végére, a IV-II. század közé teszi. Szintén a *communis opinio*-t tükrözi az a nézet, amely szerint kialakulásának gyökere az öröklési jogban lelhető fel. Keletkezésekor, csakúgy, mint napjainkban is, széleskörű alkalmazása mellett az egyik legfőbb célja, hogy az örökhagyó amellett biztosíthasson az általa megjelölt személynek – többnyire túlélő házastársnak – élete végéig szóló eltartást, hogy vagyontárgyai tulajdonjogát más örökösre hagyja.² THOMAS – számos szerzőhöz hasonlóan – az *ususfructus* eredetét ahhoz kapcsolja, hogy célja elsősorban a *manus* nélkül házasodott nőkről való gondoskodás volt. A feleség így ugyanis nem vált a férj családjának részévé, ezáltal törvényes öröklés folytán nem részesülhetett a hagyatékából. A *manus* nélkül házasodott asszonyokat általában végrendeleti öröklésnél is mellőzték, hiszen – tekintettel arra, hogy Hadrianusig a nők nem készíthettek végrendeletet – a rájuk hagyott örökség haláluk esetén, végső soron az özvegy családjának vagyonát gyarapította volna.³ A haszonélvezet intézményének köszönhetően viszont, az özvegy – boldogulása szempontjából talán leglényegesebb szükséglete biztosítására – jogot szerezhettek arra, hogy az elhalt házastárs ingatlanában akár élete végéig haszonélvezőként élhessen.⁴ Az ókori Rómában felismert probléma orvoslására létrejött jogintézmény özvegyi jogként a mai napig a kontinentális jogrendszerek öröklési jogának, a törvényes öröklésnek szerves részét képezi.

Fontos leszögeznünk, hogy a haszonélvezet és a fent említett jogok kialakulásakor még semmilyen kategorizálásról nem beszélhetünk, amely ezek csoportosítását lehetővé, indokolttá tenné. Ekkor még önálló jogokként egymás mellett szerepeltek a szolgalom és más

¹ BUCKLAND 1931, 145.

² FÖLDI-HAMZA 2014, 362.

³ THOMAS 1976, 203.

⁴ WATSON 1971, 90.

idegen dologbeli jogok. A szolgalm fogalma és jellegzetességei ez időben még csak kialakulóban voltak.⁵

Az idegen dologbeli jogok, szolgalmi jogok valamint haszonjogok kategóriáinak további vizsgálata előtt meg kell említeni azt a rendszertani beosztást, amihez képest a haszonélvezet klasszikus kori elhelyezkedése, a jogrendszerben eredetileg elfoglalt helye vizsgálendő. A szolgalmi jogok egységes rendszerbe foglalása Jusztiniánusz császár nevéhez köthető, aki a *servitus* fogalma alatt egységesítette a különböző telki és személyes szolgalmakat, amelyeket a haszonélvezet és rokon jogintézményei alkottak.⁶ A haszonélvezet tehát ettől kezdve az *usus*, a *habitatio*, illetve az *operae servorum et animalium* mellett egyértelműen az idegen dologbeli jogok, közelebbről a szolgalmi jogok, ezen belül a személyes szolgalmak között tárgyalandó. A Jusztiniánusz által alkotott tiszta, logikus és átlátható rendszer életbe lépése előtti időszakot vizsgálva a haszonélvezeti jog helye már korántsem ilyen egyértelmű. Fejlődése, a jogrendszerben elfoglalt helyének változásai és különösen jusztiniánuszi besorolása számos vitát váltottak ki jogtudósi körökben. A források tanulmányozása után ugyanis egyértelműnek tűnik, hogy a jusztiniánuszi kodifikáció után létrejött dogmatikai rendszer következtelen abban, hogy a haszonélvezetet az újrastrukturált szolgalmi jogok kategóriájában tárgyalja. Ahogy számos tanulmány és értekezés szerint, úgy BRÓSZ nyomán is kétségtelenül igazolhatónak látszik, hogy eredetileg az ún. személyes szolgalmak nem tartoztak a szolgalmak kategóriájának körébe.⁷ A szerző monográfiájában hangsúlyozza a haszonjogok szolgalmi jogoktól való idegenségét. Haszonjog alatt a klasszikus kori fogalmaknak megfelelően az *ususfructus* és *usust* érti, így a szolgalmakon belül a Jusztiniánusz előtti felfogás értelmében csak a telki szolgalmakat elemzi. Kutatásai révén bizonyítottnak látja, hogy a ma személyes szolgalmak körébe tartozó jogintézmények a klasszikus korban egyenként, önálló jogokként szerepeltek.⁸

BUCKLAND is úgy ismerteti a szolgalmak két csoportját, mint amelyek először a *Corpus Iuris*-ban lelhetők fel, majd hozzáteszi, egyenesen meglepő, hogy a vonatkozó részekben a szolgalmak eme kettős felosztását találhatjuk. A klasszikus szövegekben ugyanis a *servitus* és *ususfructus* egymástól általában élesen elkülönülnek, ahol pedig mégis együtt tűnnek fel, egyértelmű interpoláció következményei.⁹

⁵ BRÓSZ 1949, 12.

⁶ BENEDEK 1995, 84.

⁷ BRÓSZ 1949, 12.

⁸ BRÓSZ 1949, 17.

⁹ BUCKLAND 1931, 145.

A szolgalmak és haszonjogok főbb vonásait összevetve elmondható, hogy a kategorizálás amiatt váltott ki sok vitát és irányította a figyelmet a szolgalmi jogok csoportjának tüzetesebb és kritikus szemléletű vizsgálata felé, mert Jusztiánusz rendszerezési törekvései folytán a szolgalmakat és a haszonjogokat nem egy harmadik, magasabb kategória alá vonta, hanem csupán az egyik csoportba, a szolgalmakba olvasztva tárgyalta, ezzel megbontva a tiszta logikai rendet. BRÓSZ kutatásai szerint a fogalmakat valójában a legkisebb közös nevező, azaz az idegen dologbeli jogok csoportján belül lehetne egy szintre hozni.¹⁰

A szolgalom fogalmának meghatározásakor – fejlődéstörténetének köszönhetően – annak három értelmezése között szükséges különbséget tenni. Legtágabb értelemben a fogalom az összes idegen dolog feletti jogokra alkalmazandó, legszűkebb értelemben pedig csak a telki szolgalmakra. A harmadik, jusztiánuszi értelmezés szerint mind a telki, mind a személyes szolgalmak beletartoznak a kategóriába.¹¹

A római jogtudósok, bár a klasszikus kori szolgalom fogalmát szabatosan meghatározták és elveit lefektették, adósak maradtak a Jusztiánusz után szükségessé vált egységes szolgalom fogalom kialakításával. A klasszikus definíció és a kategória egyes jellemzői ugyanis nem illeszthetők rá teljesen a személyes szolgalmak körébe sorolt jogokra. A fogalom átalakulása következtében többször zavar észlelhető a szolgalmak közös szabályainak tárgyalásánál is, hiszen a telki szolgalmak általános szabálya emelt tételei nehezen értelmezhetők a személyes szolgalmakra vonatkozóan.¹²

A definíció egységesítése ellenére az szakirodalom a telki és a személyes szolgalmakat, azaz a haszonjogokat – általam a leghelyesebbnek tartott módon – többségében élesen elkülönülve mutatja be, és a szerzők külön pontban ismertetik a jusztiánuszi változásokat. A BENEDEK-PÓKECZ tankönyvben a személyes szolgalmakra alkalmazott önálló definíció szerint *„a személyes szolgalmak egy dolog felett teljes vagy részleges használati jogosítványt adnak ingyenesen a jogosított élete tartamára vagy meghatározott időre szólóan.”*¹³ Véleményem szerint az idegen dologbeli jogok kategóriáján belül ez az a kellően tág definíció, amely alá a haszonélvezet jogintézménye még besorolható. Az átfogó, jusztiánuszi szolgalom fogalom megalkotására tett kísérletek szükségtelenek, és a két

¹⁰ BRÓSZ 1949, 75.

¹¹ PÁZMÁNY 1902, 1-2.

¹² Erről lásd bővebben: BRÓSZ 1949.

¹³ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014, 222.

szolgalmotípus között ismertetett különbségek miatt a definíció csak rendkívül tágan határozható meg.¹⁴

A haszonélvezet jogrendszerben elfoglalt helyének változása ellenére, lényeges fogalmi elemei állandónak bizonyultak, definíciójának összetevői nem, csupán azok tartalmának értelmezései képezték időről időre jogtudósi viták tárgyát.

A haszonélvezet fogalmát a következőképp határozza meg Paulus a Digestában:

Paulus D. 7, 1, 1 (*libro 11 ad edictum*):

Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.

A fragmentum alapján a haszonélvezet idegen dolgokon fennálló használati és gyümölcsöztetési jog a dolgok állagának épségben tartása mellett.

Kutatásom során az alábbi pázmányi definícióból indulok ki. E szerint: „*A valódi haszonélvezet, az az át nem örökíthető, s el nem idegeníthető, bizonyos személy javára constituált idegen dologbeli jog, amely az usufructuariust illető jogosítványok mellett az állag sértetlen fenntartásának kötelezettségével a szolgalm tárgyát képező dolog termelési képességeinek teljes, még üzletszerű kizsákmányolására, s a szolgalm gyakorlásának másra való átruházására is feljogosít.*”¹⁵ Kiemelendő, hogy a haszonélvezet időtartama határozott, legfeljebb a jogosított élete végéig szól. Amennyiben a haszonélvezetet jogi személy javára alapították, az „élete végéig” kitétel értelmezhetetlen, így a Digesta 7, 1, 70, 1 alapján a joggyakorlás időtartamát száz évben állapították meg.¹⁶

¹⁴ A szolgalm fogalmát több modern szerző meghatározta, de a főbb tartalmi elemek mibenlétében sem alakult ki egyetértés. PÁZMÁNY kísérletet tesz egy, a juszteniánuszi értelemnek megfelelő szolgalm fogalom megalkotására. E szerint: „*A szolgalm azon idegen dolog feletti jog, amelynél fogva a tulajdonos valamely meghatározott személy vagy dolog javára valamit tőnni, meg nem tenni, abbahagyni tartozik.*” Ld.: PÁZMÁNY 1902. 2.; A fogalomalkotás irányának másik főbb vonalát LENKOVICS meghatározása demonstrálja legjobban, amely szerint „*A szolgalm olyan jogviszony, amelynél fogva a jogosult olyan dolognak, amely nem az övé, valamely irányban hasznát veheti.*” Ld.: LENKOVICS 1999. 233.; A definíciók tartalmi elemei tehát lényegesen eltérnek, ennek oka viszont nem a témában uralkodó ellentmondás, hanem az, hogy a szabályozás egyes elemei közül a szerzők eltérő összetevőket tartottak olyan jelentősnek, hogy azt a definícióba emeljék. MARTON a két ismertetett definíció valamennyi elemét magába foglaló, részletesebb meghatározást ad. Ld.: MARTON 1943. 184.; Az irodalom döntő többségében az általános szolgalm fogalom csupán a klasszikus értelemben vett *servitus* meghatározásának átalakítása és oly mértékű kiterjesztése, hogy a személyes szolgálmat is belefoglalhatók legyenek. Bár dogmatikai szempontból kétségtelenül szükséges lenne egy a juszteniánuszi értelemben vett egységes szolgalm fogalom meghatározása, véleményem szerint ennek gyakorlati jelentősége mind a római jogban, mind a jelen szabályozás szempontjából igen csekély. A modern jogok többnyire a Juszteniánusz előtti, klasszikus kategóriákat követik. Így a római jog rendszerét nagymértékben követő 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (új Ptk.) is külön cím alatt tárgyalja a Korlátolt dologi jogok részben a használati jogokat – ahová a haszonélvezet is tartozik – és a „Szolgalm és közérdekű használat” cím alatt elhelyezkedő telki szolgálmatokat, elkerülve ezzel a szükségtelen közös szabályok megalkotásának nehézségeit.

¹⁵ PÁZMÁNY 1902, 27.

¹⁶ THOMAS 1976, 204.; A haszonélvezet időbeli korlátoltságáról bővebben ld.: STEIN 1962.

Bár a haszonélvezet ismertetett definíciójának minden eleme akár önálló kutatás tárgyát is képezhetné, a dolgozat – témája szempontjából a legfontosabbra – az *usufructuariust* megillető jogosítványokra, illetve az ezek védelmére szolgáló keresetekre koncentrálni.

Mindezek előtt azonban szükséges egy a haszonélvezet mibenlétének, jellegének meghatározásához szorosan kapcsolódó kérdéskör felvázolása, ami a keresetek tekintetében is kiemelkedő jelentőségűnek bizonyul.

2. A haszonélvezet mint osztott tulajdon

A haszonélvezeti jog és a tulajdonjog, valamint az ezeket alkotó jogosultságok viszonya régóta vita tárgyát képezi a jogirodalomban. Egyes jogtudósok a haszonélvező jogosítványait olyan jelentősnek látták, hogy az *ususfructus*ra, mint osztott tulajdonra tekintettek, míg mások ezt a tant alaptalannak és elvetendőnek tartották. Mindkét álláspont mellett találhatunk szép számmal véleményeket és érveléseket. A tanulmánynak nem lehet célja a kérdéskörrel foglalkozó, meglehetősen terjedelmes szakirodalom bemutatása, e fejezetben csupán a kérdés összefoglaló jellegű áttekintését tartom szükségesnek, amely elegendő a keresetekkel való kapcsolódási pontok későbbi megvilágításához.

A vizsgált témakörben megmutatkozó ellentmondások súlyát kitűnően szemlélteti, hogy maga Paulus is két eltérően értelmezhető magyarázattal szolgál különböző szövegrészekben. A D. 50, 16, 25-ben¹⁷ azt mondja, hogy a tulajdonos joga, annak ellenére nem lesz kevesebb, hogy valakinek haszonélvezete van a tulajdonán, mert a haszonélvezet nem része a tulajdonjognak. Ezzel ellentétben a D. 7, 1, 4-ben¹⁸ azt a nézetet tartja fenn, hogy a haszonélvezeti jog a tulajdonjog különálló részének tekintendő.¹⁹

Az első álláspontnak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, akik a tulajdonjogot egységes egésznek fogják fel, aminek egyes jogosítványait a haszonélvezet csak időlegesen korlátozza. E nézet szerint a tulajdonjog többnek tekinthető részjogosítványai összességénél, absztrakt és egységes, az időleges korlát megszűnésével pedig visszanyeri teljességét. A haszonélvezeti jog a tulajdonban foglalt jogosítványok egy részét tehát nem elvonja, csak azok gyakorlását függeszti fel. A felfogás mellett szóló legegyszerűsebb érv az, ha a korlátozás

¹⁷ D. 50, 16, 25 pr.: *Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum usus fructus alienus est, quia usus fructus non dominii pars, sed servitutis sit, ut via et iter: nec falso dici totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse. Hoc et Iulianus, et est verius.*

¹⁸ D. 7, 1, 4: *Usus fructus in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens vel ex die dari potest.*

¹⁹ HUNTER 1994, 397.

a tulajdonjogból meghatározott jogosítványokat kivonna, valójában többé már nem is lehetne tulajdonról beszélni.²⁰

Velük szemben állnak azok, akik az osztott tulajdon nézetét vallják és a tulajdonjog egységét megbomlani látják. Nézetük szerint sem a hasznélvező, sem a tulajdonos joga nem tekinthető teljesnek.²¹ A szolgalmi jogokban – így a hasznélvezetben – valamely tulajdonban foglalt jogosítvány a tulajdon tartalmából kiválik és önállósul. FARKAS által kiválóan megfogalmazva: „a tulajdonosnál a tulajdonból quantitative kevesebb marad, mint volt azelőtt”.²²

Az osztott tulajdon elmélete már a klasszikus kortól kezdve foglalkoztatta a jogtudósokat, de egyöntetű válasz eme kérdésre, mely a hasznélvezet tartalmának szempontjából oly meghatározó, máig sem született. PÁZMÁNY amellet érvel, hogy a forrásokban használt *pars dominii* kifejezés elsősorban a helytelen fogalmazásmódból ered.²³ Az ellentmondás THOMAS szerint is csupán a terminológia eltérő használatára vezethető vissza, azonban rávilágít a téma egy gyakorlati aspektusára is. Az, hogy a hasznélvező a hasznélvezet fennállása alatt, alapesetben a tulajdonost illető jogokat gyakorol, felveti a kérdést, hogy vajon a hasznélvezőnek is rendelkeznie kell-e a tulajdonost megillető – így például az *actio furti* és az *interdictumok* megindítására vonatkozó – kereseti joggal.²⁴

PÁZMÁNY szerint a hasznélvezet, a benne foglalt jelentős jogosultságok miatt csak olyan bánásmódban részesül, mintha a tulajdon egy darabja lenne, azonban a hasznélvező ennek ellenére valójában nem gyakorolhat tulajdonosi jogokat.²⁵ A szerző arra a megállapításra jut, hogy jogilag semmiképp nem beszélhetünk osztott tulajdonról. A hasznélvező csupán praktikus, gyakorlati és gazdasági szempontokból részesült – egyes esetekben – a tulajdonost megillető bánásmódban, például a hasznélvező rendelkezésére bocsátott keresetek tekintetében.²⁶

A dolgozat témájával összefüggésben e körülmény igen jelentősnek minősíthető, ugyanis az, hogy a jogtudósok szerint mely keresetek illethették meg a hasznélvezőt és egyes *actiók directa* vagy *utilis* formában voltak elérhetőek, nagyban függött e kérdésben elfoglalt álláspontjuktól.

²⁰ UJLAKI 2008, 19.

²¹ UJLAKI 2008, 18-19.

²² FARKAS 1906, 264.

²³ PÁZMÁNY 1902, 21-22.

²⁴ THOMAS 1976, 205.

²⁵ PÁZMÁNY 1902, 21-22.

²⁶ PÁZMÁNY 1902, 22-23.

3. A haszonélvezeti jog tartalmát alkotó jogosultságok

Mivel a jogosultságok gyakorlásának eloszlása a haszonélvezet jellegének meghatározása és a haszonélvező rendelkezésére bocsátott keresetek elemzése szempontjából is központi kérdésnek bizonyul, elkerülhetetlen ezek vizsgálata és annak elhatárolása, hogy a haszonélvezet fennállása alatt mely jogosultságokat foglalta pontosan magában *nudus proprietarius* és az *usufructuarius* joga. A haszonélvezet fogalmába tartozó, „*usufructuariust* megillető jogosultságok” meghatározásához MARTON a tulajdonjog mellett szolgalmakra is alkalmazott megkülönböztetése remek kiindulópontot jelent. E szerint itt is elhatárolhatjuk egymástól a szolgalmi jog pozitív illetve negatív oldalát. Előbbin a jogosult részélvezeti joga szerepel, mintegy kihasználva a tulajdonjogból, a negatív oldalon pedig a tulajdonjoghoz hasonlóan a jogosult azon abszolút jogosítványa, hogy mindenkit – a tulajdonost is – eltilthat joga gyakorlásának zavarásától.²⁷ A negatív oldal tekintetében e jogosítvány gyakorlásának eszközeiként a különböző keresetek szolgálnak. Ezek jellegének és indításuk jogalapjának meghatározásához, elsőként a pozitív oldalt kitevő jogosultságok megállapítása és a *nudus proprietariust* illető jogoktól való elhatárolása szükséges, hogy bizonyosságot nyerjen, a haszonélvező pontosan mely sérelmeinek orvoslására jogosult.

A tulajdonjog a legtartalmasabb és legteljesebb dologi jog, melynek főbb elemeit a pozitív oldalt kitevő nevesített jogosultságok, jelesül, a *ius utendi et fruendi*, a *ius possidendi*, *ius abutendi*, *annihilandi*, *ius distrahendi* és a *ius onerandi* alkotják.²⁸ A haszonélvező, jogának gyakorlásával ezen teljes körű dologi jogot korlátozza azáltal, hogy a tulajdonos jogosítványai köréből elvonja a használatra és gyümölcsöztetésre való jogokat és nem utolsósorban a *ius possidendi*hez, azaz a birtokjoghoz kapcsolódóan, a birtok külső látszatát, a dolog birlalatát.

A szakirodalom a fenti jogosultságok gyakorlásával kapcsolatban többnyire csupán a *ius utendi et fruendi* kérdéskörét elemzi részletesen. A haszonélvezet definíciójának magyarázata során PÁZMÁNY is említi, hogy „a haszonélvezet a tulajdonjog két elemét: az *usust*, s a *fructust* foglalja magában”, majd e két jogosultság elhatárolási nehézségeinek taglalásával folytatja az elemzést.²⁹ Az állítás természetesen vitathatatlan, mely szerint a haszonélvezeti jog lényegét a megnevezett két jogosultság alkotja, ám véleményem szerint, bár ha a definícióban nyilvánvalóan nincs is helye a többi tulajdonjogi elemből kihasított

²⁷ MARTON 1963,166.

²⁸ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014, 177.

²⁹ PÁZMÁNY 1902, 17.

jogosultság említésének, a haszonélvezeti jog tartalma nem egyszerűsíthető csupán e két elem összességére.

A továbbiakban a tulajdonos teljes és a haszonélvező részleges dologélvezeti jogának egymással való viszonyát, azaz valamennyi jogosultság érvényesülésének kérdéskörét összefoglalom, a tulajdonjog összes nevesített pozitív összetevőjének tekintetében.

3.1. *Ius utendi et fruendi*

A haszonélvező jogosult a dolog teljes használatára, valamint a gyümölcsszámba menő összes hozadéka elsajátítására.

A haszonélvező a gyümölcsökön főszabályként percepció útján szerez tulajdont, a be nem szedetteket pedig a tulajdonos, mint a haszonélvező eltartása szempontjából feleslegeseket megtarthatja.³⁰

Annak meghatározása, hogy a haszonélvezőnek és a tulajdonosnak mely esetekben keletkezik a gyümölcsökön tulajdonjoga, a keresetindítás szempontjából igen jelentős. Például az *usufructuarius* percepcióval szerzi meg a természetes gyümölcs tulajdonjogát, ezért a *glans caduca* is csak akkor tartozik a haszonélvező tulajdonába, ha azt percipialta. Így ha ezt még a beszedés előtt ellopják, bár a haszonélvezőnek rendelkezésére áll az *actio furti* – mivel a gyümölcsök felett nem szerzett tulajdont – a reiperszekutórius kereseteket a tulajdonos indíthatja.³¹

A haszonélvező az *utendi et fruendi* jogával, a haszonélvezet jellegéből adódó funkcionális szűkítések kivételével – mint a rendeltetésszerű használat és okszerű gazdálkodás szabályainak betartása – korlátlanul rendelkezik, viszont gyümölcsszerzési jogának teljes vagy részleges nem gyakorlásával e tekintetben feléled a tulajdonos tulajdonjogából folyó jogosítványa. Ha tehát az *usufructuarius* részéről nem történik meg a gyümölcsök beszédése, akkor a nem percipialt dolgok voltaképpen kívül maradnak a haszonélvezeti jog körén és ezáltal a tulajdonos hatalmi szférájának részét képezik.³²

A használati és gyümölcsszerzési jog gyakorlása között fontos különbség, hogy míg utóbbi tekintetében a tulajdonos jogosítványa a percepcióra, mintegy szubszidiárius jogosítványként ott áll a haszonélvező ugyanezen jogosítványa mögött, a használat tekintetében erről nem beszélhetünk. A haszonélvezeti jog fennállása alatt a haszonélvező a megfelelő keresettel mindvégig követelheti a haszonélvezet tárgyának birtokba adását és a

³⁰ PÁZMÁNY 1902, 25.

³¹ HUNTER 1994, 398.

³² BESSÉNYŐ 2010, 279.

tulajdonos birtokháborításának megszüntetését, szemben azzal, hogy a haszonélvező által beszedni elmulasztott, és a *propriarius* tulajdonába került gyümölcsökre már nem formálhat igényt.³³

Ha a haszonélvező a *ius utendi et fruendi*ből folyó jogosítványával közvetlenül nem kíván élni, joga gyakorlását ingyenesen vagy ellenérték fejében átengedheti.³⁴ Visszterhes átruházás esetén, például haszonbérlet vagy bérleti jogviszony létesítésekor szintén gyümölcsszerzésről beszélhetünk, ekkor a bérleti díj jogi gyümölcsnek tekinthető. A haszonélvezet tárgya idegen dologbeli jog és kamatozó követelés is lehetett, követelés esetén a kamatok szintén *fructus civiles*nek tekintendők.³⁵

3.2. *Ius possidendi*

A tulajdonjog, birtok és birlalat viszonyából fakadó kérdések ugyancsak megkerülhetetlenek a tulajdonost valamint a haszonélvezőt megillető keresetek indításának szempontjából, így szükséges az ezekből eredő jogosultságok pontos elhatárolása. A birtokjogok a tulajdonost illetik, hiszen a haszonélvező csupán *relatív detentorként* tartja hatalmában a dolgot. Mivel a haszonélvező ez esetben szinte teljesen védtelen lenne – legalábbis bármely jogvédelemben csak a tulajdonos által részesülhetne – a klasszikus korban kialakult a nézet, miszerint a szolgalmi jog gyakorlója nem birtokolja ugyan a dolgot, de birtokolja a szolgalmi jogot.³⁶ Így megteremtődött az alapja annak, hogy a *possideri autem possunt quae sunt corporalia* elv áttörésével a haszonélvezőt is a birtokoshoz hasonló védelemben részesítsék, mint *iuris quasi possessor*.³⁷ Véleményem szerint ekkor jött létre annak a valódi lehetősége is, hogy a haszonélvező fellépjen a *propriarius* ellen, ha az a békés birtoklásban akadályozta, hiszen a *iuris quasi possessio* kialakulása előtt a haszonélvező a külső behatásokkal szemben csak a tulajdonos által indított keresetek révén, közvetve kapott védelmet, amelyet a tulajdonos saját maga ellen nyilvánvalóan nem indított, nem is indíthatott meg.

A keresetek szempontjából fontos vizsgálni, hogy az *usufructuarius*, mint *iuris quasi possessor*, pozíciójából adódóan mennyiben van korlátozva azok indításában. Az egyes keresetek tárgyalásánál külön kitérek arra, hogy az alperesi és felperesi pozíciókat a *propriarius* vagy az *usufructuarius*, esetleg mindketten betölthették-e, valamint előbbivel szemben a haszonélvezőnek rendelkezésére álltak-e az adott jogorvoslati eszközök.

³³ PÁZMÁNY 1902, 39.

³⁴ Ld. bővebben: *Ius distrahendi* fejezetben.

³⁵ FÖLDI-HAMZA 2014, 363.

³⁶ MARTON 1963, 170.

³⁷ BENEDEK 1995, 18.

A birtok kérdésköréhez kapcsolódva a jogosultságok és kötelezettségek összefonódása révén jelentős az is, hogy a haszonélvező birtoklásra annyiban köteles, nem csak jogosult, hogy megakadályozza a haszonélvezettel terhelt dolog elbirtoklását.³⁸

3.3. *Ius abutendi, annihilandi*

Haszonélvezet tárgya egészen a *quasi ususfructus* intézményének kialakulásáig csupán elhasználhatatlan dolog lehetett. A császárkor elején³⁹ azonban egy *senatusconsultum a favor testamentii* elv érvényre juttatása érdekében úgy rendelkezett, hogy az elhasználható dolog a haszonélvezet alapításával átmegy a haszonélvező tulajdonába, aki ezt akár el is fogyaszthatja, ha *cautio usufructuariában* kötelezi magát, hogy a haszonélvezet megszűnése után ezek helyett ugyanolyan és ugyanannyi dolgot fog visszaadni vagy ezek pénzbeli egyenértékét megfizeti.⁴⁰ Ha tehát elhasználható dolgokra történt a haszonélvezeti jog alapítása, arra az *ususfructus* eme speciális formáját alkalmazták, amely – BUCKLAND hasonlatával élve – lényegében egy életre szóló kamat nélküli kölcsön.⁴¹

A megsemmisítés jogának kérdése az elhasználással ellentétben felmerülhet a rendes haszonélvezet körében is, mind a tulajdonosnál, mind a haszonélvezőnél. A *ius annihilandi* a tulajdonosi oldalon a haszonélvezet fennállása alatt nyugszik, mert ennek gyakorlásával a *proprietaryus* a haszonélvező *in rem* jogát korlátozná. Ha tulajdonos a haszonélvezet tárgyában kárt okoz vagy megsemmisíti, az *usufructuarius* a megfelelő keresettel vele szemben felléphet.⁴²

A haszonélvezőnél szintén nem beszélhetünk e jogosultság fennállásáról, hiszen az *ususfructus* rendeltetéséből adódóan köteles a dolog állagát sértetlenül megőrizni, majd a haszonélvezet megszűntével a tulajdonosnak kiadni illetve visszahagyni.⁴³ A dolog épségben tartásáért (állagmegóvásért) a haszonélvező *custodia*-felelősséggel felel, így ennek révén alsó balesetért, lopásért is. Véleményem szerint e körülmény mentén még számottevőbb annak a jelentősége, hogy a *res usufructuaria* védelmében milyen kereseteket indíthatott.

Az állagmegóvással összefüggésben említendő, hogy az *usufructuariust* terhelik az ezzel kapcsolatos kisebb költségek, javítási munkálatok és közterhek is. Egyes jogtudósok

³⁸ PÁZMÁNY 1902, 51.

³⁹ HOROVITZ, 1908. 205.: HOROVITZ szerint a *quasi ususfructus* Tiberius császár idejében alakult ki.

⁴⁰ HOROVITZ 1908, 205.; BENEDEK 1995, 89.

⁴¹ BUCKLAND 1939, 163: „It was in effect a loan for life without interest.”

⁴² Ld. az alábbi fejezetben: A haszonélvező deliktualis keresetei.

⁴³ Ha a haszonélvező e kötelezettségét megszegi, a tulajdonos elsősorban a *cautio usufructuaria* alapján indíthat keresetet ellene, valamint egyéb *iniuriarum actiókkal* is élhet.

szerint a tulajdonos a nélkülözhetetlen javítások elvégzését akár *arbitraria actio* indításával is kikényszeríthette.⁴⁴

3.4. *Ius distrahendi*

A haszonélvezettel terhelt dolog esetében az elidegenítés joga egyértelműen és változatlanul a tulajdonost illeti, hiszen a haszonélvezet az *usufructuarius*nak, mint *detentornak* nem biztosít a dolog felett ilyen erős jogosultságokat.⁴⁵ Szélsőséges értelmezések szerint, ha a haszonélvező *in iure cessio*t kísérelt meg, az olyan súlyos következménnyel járt, mint a haszonélvezeti jogának az elvesztése. Az általánosan elfogadott álláspont alapján viszont cselekményének következménye pusztán az ügylet érvénytelensége.⁴⁶

Kezdetben a haszonélvezet, minden tekintetben abszolút elidegeníthetlenséget élvezett, ezek a szabályok viszont később enyhültek.

Ulpianus D. 7, 1, 12, 2 (*libro 17 ad Sabinum*):

Usufructuarius vel ipse frui ea re vel alii fruendam concedere vel locare vel vendere potest: nam et qui locat utitur, et qui vendit utitur. Sed et si alii precario concedat vel donet, puto eum uti atque ideo retinere usum fructum, et hoc Cassius et Pegasus responderunt et Pomponius libro quinto ex Sabino probat.

A fragmentum szerint a haszonélvező használhatja maga a haszonélvezet tárgyát, vagy átruházhatja ezt másra, ez utóbbit akár ingyenesen, akár ellenérték fejében, valakinek bérbe vagy használatba adhatja. A szabálynak a haszonélvezet átruházhatatlanságának elvével való összhangját Ulpianus azzal magyarázza, hogy amennyiben a haszonélvező joga gyakorlását átruházza valakire vagy odaadományozza, annak valójában továbbra is ő élvezi előnyeit, így a haszonélvezeti joga ezért változatlanul fennmarad. A vélemény széles körben való elfogadottságára utal annak feltüntetése, hogy ezt az álláspontot osztja Cassius, Pegasus, és Pomponius is, Sabinus ötödik könyvében.

⁴⁴ BESSENYŐ 2010, 280.

⁴⁵ Ha a tulajdonos a haszonélvezet tárgyát elidegeníti, annak tulajdonjoga a „*Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*” elv alkalmazásával a szerző félre haszonélvezeti joggal terheltlen száll át. Az *alimentáció* a haszonélvező jogát nem érinti.

⁴⁶ BUCKLAND 1939, 163.

A haszonélvező tehát a jusztniánuszi jogban már egyértelműen jogosult volt a használat és gyümölcsöztetés jogát részben vagy egészben másnak átengedni, akár még a tulajdonos kívánsága ellenére is.⁴⁷

Ez sem a tulajdonos, sem a haszonélvező jogállásában nem idéz elő változást, csupán kötelmi jogi jogviszonyt hoz létre, amelynek jogosultja a harmadik féllel szemben a haszonélvező lesz. Nem keletkezik kapcsolat a *dominus* és például a bérlő között. A haszonélvező, haszonélvezeti jogánál fogva továbbra is felelős marad a tulajdonosnak (az általa esetlegesen létrehozott kötelmi jogviszony figyelembevétele nélkül).⁴⁸ Ha a haszonélvező a haszonélvezeti jog gyakorlását a dolog tulajdonosának engedi át, a haszonélvezet *consolidatio* folytán megszűnik.⁴⁹

3.5. *Ius onerandi*

A haszonélvezet és a *ius onerandi* kapcsolatáról meglehetősen kevés szerző tesz említést, azonban véleményem szerint néhány érdekes reláció miatt nem lehet figyelmen kívül hagyni ezt a jogosultságot sem.

A szolgalmak vonatkozásában következetesen érvényesült a elv miszerint szolgalom további szolgalommal nem terhelhető meg. (D. 33, 2, 1: *Servitus servitutis esse non potest.*)

Ezzel az idegen dologbeli joggal csupán a tulajdonos jogosult megterhelni a tulajdonjog tárgyát.⁵⁰ A haszonélvező a haszonélvezet tárgyának a terhére való szolgalomalapítást annyiban köteles tűrni, amennyiben az érdekeit nem sérti.⁵¹ Olyan szolgalom, amely a haszonélvező jogát hátrányosan befolyásolná, még engedélyével sem alapítható, a haszonélvezet tárgyának javára engedélyezett szolgalom viszont beleegyezése nélkül is szerezhető.⁵²

A haszonélvezőt e jogosultsággal kapcsolatban kötelezettségek is terhelik, ugyanis köteles gyakorolni a telek hasznára szolgáló szolgalmakat valamint az azt terhelő szolgalom alapítását megakadályozni.⁵³

BRÓSZ utal rá, hogy az *usufructuarius* jogosultsága a haszonélvezeti jog gyakorlásának átengedése mellett akár olyan széles körre is kiterjedhetett, mint a szolgalom elzálogosítása.⁵⁴ PÁZMÁNY és HOROVITZ a D. 20, 1, 11, 2 alapján szintén erre az álláspontra helyezkedik.⁵⁵

⁴⁷ HUNTER 1994, 402.

⁴⁸ BUCKLAND 1939, 163.

⁴⁹ THOMAS 1976, 205.

⁵⁰ FÖLDI-HAMZA 2014, 360.

⁵¹ PÁZMÁNY 1902, 58.

⁵² PÁZMÁNY 1930, 279.; HUNTER 1994, 403.

⁵³ PÁZMÁNY 1902, 51.

A jogosultságok gyakorlásának vizsgálatát követően jól látható, hogy a haszonélvező nem pusztán az *utendi et fruendi* jogával élhetett, így jogvédelem sem csak a *res usufructuaria* használatában vagy gyümölcsöztetésében való akadályoztatás esetén illette meg.

II. A haszonélvezőt megillető jogvédelmi eszközök rendszere

Az *usufructuarius* joga gyakorlásának zavartalanságát különböző *interdictum*okkal és *actió*kkal akár peres úton is megvédhette, vagy a tulajdonos által védelemben részesülhetett.

A haszonélvezet, mint dologi jogi jogintézmény témaköréhez szükségszerűen a dologi jogi keresetek vizsgálata és elemzése tartozik, mivel azonban a dolgozat célja a haszonélvezettel összefüggésben a jogvédelmi rendszer átfogó és a teljesség igényére törekvő felvázolása, nem lehet eltekinteni a dologi jogon kívül eső jogvédelem lényeges elemeinek a vizsgálatától sem. A keresetek elemzését tehát két nagyobb egységbe, az *in rem* és az *in personem* jogvédelmi eszközök csoportjába rendezve célszerű elvégezni.

1. A haszonélvező dologi jogi keresetei

A haszonélvező dologi kereseteit a *possessorius* és *petitorius* védelem tekintetében egyaránt vizsgálnunk kell.

Miután a klasszikus kor elején kialakult a nézet, amelynek következményeképp a haszonélvezőt *possessor ad interdictum*nak tekintették, igénybe vehette a *possessorius* birtokvédelmi eszközöket. Ezáltal a *iusris quasi possessio* zavarásának esetén – a tulajdonoshoz hasonlóan – a védelemhez nem kellett jogát bizonyítania, a per csupán a birtok hibátlansága alapján dőlt el.⁵⁴

A szolgalmások birtokvédelemhez való joga nyer megállapítást a D, 8, 1, 20-ban, valamint kifejezetten az *usufructuarius*ra vonatkozóan, a D. 8, 5, 2, 3-ban. E fragmentumban Ulpianus Pomponius nyomán külön kifejti, hogy az *interdiktális* védelem a haszonélvezőt – a *confessoria*hoz hasonlóan, pusztán haszonélvezeti jogánál fogva – illette meg, amennyiben már legalább egy éve fennállt e jogosultsága. A haszonélvezőnek tehát az *actio confessoria* mellett

⁵⁴ BRÓSZ 1949, 26.

⁵⁵ PÁZMÁNY 1902, 53.; HOROVITZ 1908, 204.

⁵⁶ BENEDEK 1995, 18.

– mely jogkérdés tisztázására alkalmas – lehetősége volt interdiktális védelemmel élni, amely tényeken alapul. Ezt követi Julianus és Labeo véleménye is.⁵⁷

A birtokvédelmi *interdictumok* legszélesebb körét kétségtelenül a tulajdonos indíthatta, a szolgalmi jogosultak által elérhető eszközöket ehhez a halmazhoz képest kell vizsgálnunk. Míg a telki szolgalmi jogosultak, joguk jellegéből adódóan csupán csak *de interdictum retinendae possessionis*sal élhettek, a személyes szolgalmi jogosultak számára adott volt az *interdictum recuperandae* lehetősége is.⁵⁸ Az *usufructuarius* által indítható birtokvédelmi jogorvoslatok tehát a tulajdonosával egyezők, külön a számukra konstituált *interdictummal* nem találkozhatunk. Mivel az *usufructuarius interdiktális* védelemhez való jogának tekintetében ellentmondás nem tapasztalható, valamint a számára biztosított jogeszközök alkalmazásának feltételei nem térnek el a keresetek általános formájánál meghatározottaktól, a továbbiakban az őt megillető *petitorius* jogvédelmi eszközök vizsgálatával foglalkozom.

1.1. Az *actio confessoria*

1.1.1. Az *actio confessoria* kialakulása

A haszonélvezet rendszertani helyének bemutatásánál felvázolt sajátos fejlődést itt sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A kereset funkciójának megértéséhez szükséges röviden áttekintenünk annak kialakulását. Az ősi szolgalmak védelmére használt keresetek a *vindicatio servitutis* és a *vindicatio usufructuaria* voltak, amelyeket a *rei vindicatio* mintájára alkottak. Bár a jusztinianuszi jogban ezek már egységesen, *actio confessoria*ként jelennek meg, szerkezetükben továbbra is a *rei vindicatiót* követték.⁵⁹

A Jusztinianusz által átalakított idegen dologbeli jogok rendszere nagyban hozzájárult egy egységes kereset, az *actio confessoria* megalkotásának szükségességéhez, amely már az összes személyes szolgalmak kereseteként szolgált.⁶⁰

Bár a jusztinianuszi változtatások a szolgalom fogalom és a kapcsolatos keresetek egységesítését vonták maguk után, a Digestában és az Institutiókban is külön könyvben, illetve cím alatt tárgyalják a haszonélvezetre vonatkozó speciális szabályokat és a szolgalmakat (telki szolgalmak). Azonban, ha a jusztinianuszi változtatások logikájának

⁵⁷ D. 8, 5, 2, 3.

⁵⁸ HENFNER 1866, 137.

⁵⁹ MOLNÁR-JAKAB 2012, 230.

⁶⁰ A kereset elnevezése a *confiteri* latin igéből ered, amelynek jelentése: bevallani. Ennek jelentősége abban állhat, hogy a per az iránt folyt, hogy az alperes elismerje, megvallja a felperes jogát.

mentén kívánunk haladni, elsőként mégis a szolgálat szabályait tartalmazó részt kell megvizsgálnunk, hiszen az ezt magában foglaló VIII. könyv legelső fragmentuma kimondja, hogy szolgálat alatt egyaránt érteni kell a személyes szolgálmat, mint a haszonélvezet és használat valamint a valódi szolgálmat, mint a mezei és városi telki szolgálmat.⁶¹ Bár előjáróban arra következtethetnénk, hogy e könyvben a szolgálat új, kiterjesztett értelmében vett fogalmához kapcsolódóan, valamennyi, ebbe a kategóriába tartozó jogra egyaránt vonatkozó szabályt találunk, az java részt csupán a telki szolgálmatra vonatkozó és néhány általános előírást tartalmaz. Az *actio confessoria*val pedig voltaképpen csak annyiban foglalkozik, hogy a haszonélvező a *res usufructuaria*hoz tartozó szolgálmi jog védelme érdekében eljárhatott-e, és ha igen, milyen feltételek közt rendelkezett felperesi legitimációval. A haszonélvezettel foglalkozó VII. könyv tartalmaz egy külön, haszonélvező jogvédelmével kapcsolatos titulust, ami már az *actio confessoria usufructuarius* által történő speciális alkalmazásának szabályait is magában foglalja. Összességében tehát, amikor a haszonélvező legfőbb dologi jogvédelmi eszközével kapcsolatos szabályokat kutatjuk – véleményem szerint meglehetősen következtetlenségül – mindkét könyv vonatkozó titulusait összességében kell vizsgálnunk.

1.1.2. Az actio confessoria hármaskörű funkciója

Az *actio confessoria* haszonélvezőre vonatkozó szabályait áttekintve a kereset sokrétű alkalmazásának lehetősége tűnik ki. A szöveghelyek tanulmányozásából arra következtethetünk, hogy az *actio* hármaskörű funkciót töltött be az *usufructuarius* jogvédelmében.

WATSON, az *actio*-t a *vindicatio rei* egyik variációjaként említi.⁶² Az összevetés azonban csupán a keresetformula tekintetében állja meg a helyét, a haszonélvező számára az *actio confessoria* alkalmazása jóval sokrétűbb. Azzal szemben, hogy a *rei vindicatio* csak birtokló, illetve birtok ellen volt indítható, a *vindicatio servitutis* majd a későbbi *actio confessoria* a birtokban lévő, ám a békés birtoklásban akadályozott haszonélvező is indítható. A D. 7, 6, 5 pr. alapján a haszonélvezeti jog visszaszerzése iránt csak a haszonélvező perelhet, a tulajdonos nem, a D. 7, 6, 5, 1 alapján a kereset alperese egyaránt lehet a *nudus proprietarius* és bármely *possessor*.

⁶¹ D. 8, 1, 1: *Servitutes aut personarum sunt, ut usus et usus fructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.*

⁶² WATSON 1971, 163.: „The usufructuary could claim his right by the *vindicatio usufructuaria* which was a variation of the *vindicatio rei*. ”

A jogeszköz alkalmazásának sokoldalúságát véleményem szerint BRINZ PÁZMÁNY által idézett szavai fejezik ki a legjobban, miszerint „*az actio confessoria a haszonélvezőre az, ami a tulajdonosra nézve a rei vindicatio s a negatoria in rem actio együttvéve, a iuris quasi possession kívül annak zavartalanságát is biztosítja*”.⁶³ Bár e hasonlat közelebb áll a *confessoria* szerepének szemléltetéséhez, egy fontos elem mégis hiányzik a kereset funkciójának hiánytalan felvázolásához.

Az *actio confessoria* alkalmazásával kapcsolatban a legtöbb vita tárgyát az képezi, hogy a haszonélvező jogosult-e – és ha igen, milyen feltételek mellett – keresetet indítani a haszonélvezethez tartozó szolgalmi jog védelme érdekében. Erre vonatkozóan mind a klasszikus jurisperitusok, mind a modern jogirodalom álláspontja megosztott.

Mivel a kérdés közelebbről a telki szolgalmak vindikálásával kapcsolatos, ezek felperesi legitimációjának szabályait elsősorban a VIII. könyvben kell keresnünk. A VIII. könyvben kifejezetten a haszonélvező kereseti jogát említik az alábbi fragmentumok.

Ulpianus D. 8, 5, 2 pr. (*libro 17 ad edictum*):

De servitutibus in rem actiones competunt nobis ad exemplum earum quae ad usum fructum pertinent, tam confessoria quam negatoria, confessoria ei qui servitutes sibi competere contendit, negatoria domino qui negat

A szöveghely alapján a szolgalom védelme érdekében jogosultak vagyunk – haszonélvezet esetén is – *in rem actiót* indítani, ezek az *actiók* pedig az *actio confessoria* és *negatoria*. A *confessoria* az, amelyet a fél akkor alkalmazhat, ha azt állítja, hogy szolgalmi joga áll fenn, a *negatoriával* pedig a tulajdonos élhet, aki a szolgalom fennállását tagadja.

A haszonélvező felperesi pozíciójának kiemelése a szolgalmi jogosultak kategóriáján belül vélhetően különleges helyzetét támasztja alá, azonban a kereset részleteiről, a haszonélvezetnél való alkalmazási módjairól – mint a haszonélvező legfőbb dologi jogeszközéről – nem tartalmaz részleteket. A hiányt a következő fragmentumok hivatottak pótolni, mintegy megmagyarázva az *usufructuarius* felpereskénti kiemelésének és a biztosított kereset szükségességének okát.

Ulpianus D. 8, 5, 2, 1 (*libro 17 ad edictum*):

⁶³ PÁZMÁNY 1902, 67.

Haec autem in rem actio confessoria nulli alii quam domino fundi competit: servitutem enim nemo vindicare potest quam is qui dominium in fundo vicino habet, cui servitutem dicit deberi.

Ulpianus D. 8, 5, 2, 2 (*libro 17 ad edictum*):

Recte Neratius scribit, si medii loci usus fructus legetur, iter quoque sequi (per ea scilicet loca fundi, per quae qui usum fructum cessit constitueret) quatenus est ad fruendum necessarium: namque sciendum est iter, quod fruendi gratia fructuario praestatur, non esse servitutem, neque enim potest soli fructuario servitus deberi: sed si fundo debeatur, et ipse fructuarius ea utetur.

A D. 8, 5, 2, 1 egyértelműen leszögezi, hogy az *actio confessoria* (a telekhez tartozó szolgalmi jog védelmében) senki más, csak a telek tulajdonosa által indítható, mivel senki sem élhet vele, hogy visszaszerezze a szolgalmat, csak a szomszédos telek tulajdonosa, aki azt állítja, hogy a szolgalom a telekhez tartozik. A fragmentum az *actio confessoria* fejlődéstörténetének felvázolásánál ismertetett klasszikus kori szabályokhoz igazodik. A keresetet eredetileg ugyanis valóban az uralkodó telek tulajdonosa indíthatta a szolgáltató dolog vagy telek tulajdonosa ellen. Julianus idejében viszont már bármely birtokossal szemben indítható, aki *rei vindicatio*-val is perelhető volt.⁶⁴ Az uralkodó telek javára fennálló szolgalmi jog perbeli követelésének jogát később – Julianus korában – terjesztették ki a telek hasznélvezőjére is. A hasznélvező külön említése a D. 8, 5, 2 pr. alatt is valószínűleg annak tudható be, hogy keresetindítási jogát csak a jogfejlődés egy későbbi szakaszában ismerték el.

A következő fragmentum már ezt az állapotot tükrözi, hiszen Neratius nyomán megállapítást nyer a hasznélvező kereseti joga, annak okán, hogy a szolgalom gyakorlása hozzátartozik a hasznélvezeti jog teljes értékű élvezetéhez és gyakorlásához.⁶⁵ Kétségtelen tehát, hogy a hasznélvező rendelkezett jogvédelemmel a *res usufructuariá*-hoz tartozó szolgalmi jog érdekében. A forrásokból viszont kiderül, hogy a jogtudósok eltérő állásponton voltak abban, hogy a hasznélvező ilyenkor pontosan milyen alapon perel és hogy az *actio confessoria*-val *directa* vagy *ulilis* formában élhet-e.

A kérdés jelentőségét mutatja, hogy a hasznélvező jogvédelmének szabályaira vonatkozó D. 7, 6 első fragmentuma rögtön ennek tisztázására törekszik.

Ulpianus D. 7, 6, 1 pr. (*libro 18 ad Sabinum*):

⁶⁴ SCHULZ 1954, 389.

⁶⁵ D. 8, 5, 2, 2.

Si fundo fructuario servitus debeatur, Marcellus libro octavo apud Iulianum Labeonis et Nervae sententiam probat existimantium servitutem quidem eum vindicare non posse, verum usum fructum vindicaturum ac per hoc vicinum, si non patiatur eum ire et agere, teneri ei, quasi non patiatur uti frui.

Úgy gondolom, hogy a VIII. könyvre való utalás a D. 8, 5, 4, 5-re vonatkozik. E fragmentumból többek között kiderül, hogy a *confessoria* alkalmazható volt a haszonélvezeti jog és az ahhoz tartozó szolgálatom perlésére egyaránt. A D. 7, 6, 1 pr. pedig a haszonélvezőre vonatkozóan megállapítja, hogy az nem indíthat pert a szolgálatom visszaszerzésére, hanem az iránt élhet keresettel, hogy visszaszerezze magát a haszonélvezetet. Így, ha a szomszéd megakadályozza a szolgálatom használatában, az felelősséggel tartozik, hiszen ezzel megakadályozza haszonélvezeti jogának teljes értékű élvezetében. A szövegrész Ulpianus, Marcellus, Nerva és Labeo álláspontját tükrözi, azonban velük szemben megtalálható – többek között Julianus által képviselt – ellentétes álláspont is. Annak, hogy a haszonélvezőnek *vindicatio ususfructusszal* magát a haszonélvezeti jogát kell peresítenie, az a jelentősége, hogy így nem a telki szolgálatom fennállását, hanem *in rem* jogát viszi perbe.⁶⁶ Az e mellett érvelő szerzők véleménye szerint *confessoria*val csak a dolog tulajdonosa élhetett, a haszonélvező számára pedig *actio confessoria utilis* kellett létrehozni. A látásmódok különbözősége összefügg az osztott tulajdon nézetével. Ulpianus valószínűleg azért nem engedte meg, hogy a haszonélvező is éljen *vindicatio*val, mert az osztott tulajdon nézetét tagadta. Bár az osztott tulajdon kérdését illetően véleményem a tant el nem ismerőkéhez közelít jobban, a haszonélvező számára biztosítandó *actio confessoria utilis* szükségességével nem értek egyet. A haszonélvező *in rem* joga védelmében, pusztán ennél fogva kell, hogy a dolog élvezetéhez szorosan hozzátartozó szolgálatom megvédése érdekében az eredeti tényállás keretei között perelhessen.

Álláspontom szerint tehát az *actio confessoria directa* a haszonélvező fő dologi jogvédelmi eszközeként hármas szerepet töltött be. A jogosult számára nem csak a tulajdonosnak megadott *rei vindicatiót* és *actio negatoriát*, hanem az *actio confessoria*t egyaránt magában foglalta.

1.2. Az *actio Publiciana utilis*

A haszonélvező rendelkezésére álló másik fő dologi jogvédelmi eszköz az *actio Publiciana utilis*. Ezt a keresetet a prétor eredetileg arra az esetre alkotta, ha valakinek jogcímesen

⁶⁶ BESSENYŐ 2010, 287.

átadnak egy dolgot, de mégsem szerezne rajta tulajdont, a dolog birtokából való kiesés esetén ő is rendelkezzen megfelelő jogvédelemmel. Ebben a joggyakorlástól megfosztott személy a dolgot, mint sajátját követeli azt állítván, hogy azt elbirtokolta.⁶⁷

Az alábbi szöveghely alapján a kereset *utilis* formájában a haszonélvezőt is megillette.

Ulpianus D. 6, 2, 11, 1 (*libro 16 ad edictum*):

Si de usu fructu agatur tradito, publiciana datur: itemque servitutibus urbanorum praediorum per traditionem constitutis vel per patientiam (forte si per domum quis suam passus est aquae ductum transduci): item rusticorum, nam et hic traditionem et patientiam tuendam constat.

A jusztiniánuszi jogban tehát biztosították e keresetet a „nem civiljogi módon szerzett” szolgalmak védelmére is. A felperesi legitimáció szolgalmakra való kiterjesztésének időpontja, így a jogeszköz klasszikus kori megléte MARTON szerint vitás, mivel a *lex Scribonia* folytán az elbirtoklás fikciója, amin az *actio Publiciana* alapult, a szolgalmaknál kizárt volt.⁶⁸

Az viszont kétségtelen, hogy mivel az átadás a tulajdon átruházáshoz hasonlóan itt is dologi jogot hoz létre, továbbá fennáll a *bona fides*, és a dolog elbirtoklásának kizártsága amúgy sem jelenthet akadályt, a dolog feletti részleges hatalom megvédésére a kereset a haszonélvező számára is alkalmazható volt. Az *actio Publiciana utilis* – a kereset eredeti szabályait követve – azok ellen volt indítható, akik jogcím nélkül vagy a felperesnél gyengébb jogcímen birtokolnak, tulajdonos ellen tehát nem.⁶⁹

2.3. A haszonélvező dologi kereseteinek hatékonysága

A haszonélvező főbb dologi jogvédelmi eszközeinek vizsgálata után megállapíthatjuk, hogy a jogfejlődés során a haszonélvezeti joggal összefüggő dologi jogsérelmek orvoslására ezek teljes mértékben alkalmassá váltak. Ezt támasztja alá egyrészt, hogy miután a haszonélvező esetében is elismerték a *iuris quasi possessiót*, az a birtokvédelem szempontjából a tulajdonossal azonos pozícióba került. Másrészt, hogy az *actio confessoria* hármas funkciójának kialakulása után az *usufructuarius* már a haszonélvezet tárgyához tartozó szolgalmi jog védelme tekintetében sem függött a tulajdonostól. Az *actio Publiciana utilis*

⁶⁷ Inst. 4, 6, 4.

⁶⁸ MARTON 1943, 191.

⁶⁹ PÁZMÁNY 1902, 70.

haszonélvezőre való kiterjesztése szintén az *usufructuarius* tulajdonosával közel megegyező hatékonyságú dologi jogvédelmi helyzetének megteremtése irányába mutat.

Bár az *in rem* jogorvoslatok hatékonysága egyensúlyba került a haszonélvezőt illető jogosítványok súlyával, pusztán ezek nem minden esetben voltak alkalmasak sérelmei teljesörű orvoslására. Nem nyújtanak megfelelő védelmet ugyanis abban az esetben, amikor a háborgatás már oly mértékű kárt okozott a dologban, hogy annak elenyészését vagy megváltozását okozta, kizárva ezzel a dologi jogvédelem lehetőségét.

PÁZMÁNY ugyan megjegyzi az *actio confessoria* tárgyalása során, hogy amennyiben a sértés olyan nagymértékű, hogy e kereset megindítása kizárt, más jogorvoslatoknak van helye, viszont a gondolatmenetet nem viszi tovább.⁷⁰ Nem kapcsolja tehát össze a dologi és deliktuális keresetek szerepét, valamint a dolog megsemmisülése esetén a haszonélvező rendelkezésére álló *actio legis Aquiliae*.

2. A haszonélvező deliktuális keresetei

A haszonélvezet tárgyának sértése, jogtalan birtokbavétele, megrongálása vagy megsemmisítése esetén a haszonélvező védelmére szolgáló keresetekben is gyökeres változás következik be. Az *usufructuarius* (egyes esetekben a tulajdonos is) a károkozóval szemben már kötelmi alapon is felléphet, sőt a dolog elenyészése vagy átalakulása esetén csak kötelmi alapon, hiszen ezek a tények a fennálló dologi jogi jogviszonyokat, így a haszonélvezetet is megszüntetik. E következmény mentén kétségtelenül indokolt ezen keresetek dolgozatomban való tárgyalása, hiszen a jogvédelem témakörének jelentős kérdései közé tartoznak azok az esetek, amikor a dologi jogosultat ért legsúlyosabb jogsérelmek esetén van szükség jogorvoslatra. A dologi jogi jogviszonyok mögött egyfajta védőhálóként áll a deliktuális kötelelem, amely nélkül a jogosult aránytalanul kiszolgáltatott helyzetbe kerülne a kötelezett(ekkel) szemben. Az abszolút szerkezetű dologi jogviszony mellett többek között *furtum*, *damnum iniuria datum* vagy *iniuria*, mint magáneliktumok elkövetésekor, kötelmi jogviszony keletkezik. (deliktuális kötelelem). A dologi jogi jogviszony fennállásának dolózus megszüntetése esetén, tehát amikor a haszonélvezet tárgya a deliktum következtében megsemmisül, a dologi jogviszonyt felváltó kötelelem keletkezik az elkövető és a sértett között. A jogvédelmi eszközök teljes körű elemzéshez tehát át kell tekintenünk az *ususfructusszal* összefüggésbe hozható főbb deliktuális kereseteket is. A jogvédelmi rendszer így válik teljessé, és öleli fel a jogosultat ért mindennemű sérelem orvoslásának lehetőségét.

⁷⁰ PÁZMÁNY 1902, 70.

A magánbűncselekmények körében a lopás (*furtum*), a rablás (*rapina*), dologrongálás (*damnum iniuria datum*) és személysértés (*iniuria*) esetén alkalmazható keresetek vizsgálандóak.⁷¹

Mind a négy bűncselekmény elkövetésekor fennáll a lehetősége a dolog fennmaradásának (*furtum*, *rapina* és *iniuria* esetén akár sértetlenül), *damnum iniuria datum* esetén belül viszont keresetindítás szempontjából el kell határolnunk azokat az eseteket, amikor a haszonélvezet tárgya megrongálódik vagy pedig a deliktum következtében teljesen elenyészik. A *damnum iniuria datum* második esetének a jogsértés rendkívül súlyos volta miatt – hiszen a deliktum megszűnteti magát a haszonélvezetet – kiemelt jelentősége van.

Mivel a haszonélvezőnek már két különböző jogorvoslati rendszer áll rendelkezésére, nyilvánvalóan felmerül ezek átfedésének veszélye is.⁷² Fontos tehát annak elhatárolása, hogy mely keresetek indíthatók egymás mellett és melyek zárják ki egymás alkalmazását. Ehhez a különbségtételhez meg kell határozni, hogy a keresetek milyen igények kielégítését szolgálták, így értelemszerűen megállapítható, hogy egyes *actiók* teljes mértékben orvosolták-e a sértett sérelmét vagy szükség volt mellette más, további jogvédelmi eszköz alkalmazására is.

A dologi és kötelmi keresetek között e szerint különböztetve, az előbbiek csakis vagyoni kielégítést szolgálták, míg az utóbbiak, vagy csupán büntetés követelését (*actio furti*) vagy egyszerre a büntetés követelésének és vagyoni kielégítését is biztosították, tehát *mixta actiók* voltak. (pl. a juszteniánuszi jogban az *actio vi bonorum raptorum* és az *actio legis Aquiliae*)⁷³ A tiszta büntető *actiók* mellett, a jogsérelem teljes körű orvoslása érdekében, reiperszekutórius kereseteknek is helye volt. Mivel eltérő volt a jogorvoslatok jogalapja, célja és a marasztalás is, a *poenalis* és reiperszekutórius kereset indítása halmazható volt. A büntetés és az elszenvedett károk megtérítésének terhe különböznek, így az egyik kereset nem konzumálja a másikat. Ezt a logikát követve, a *mixta actiók* nem voltak sem a büntető, sem a dolog visszaszerzését célzó keresetekkel együtt indíthatók, hiszen ezek mindkettőt magában foglalták.⁷⁴

Fontos azonban hangsúlyozni az általános szabályt, miszerint az elkövetőt nem lehetett kétszer büntetni és természetesen az áldozat sem kaphatott többször elégtételt ugyanazért az elszenvedett bűncselekményért.

⁷¹ BESSENYŐ 2010, 407.

⁷² ZIMMERMANN 1992, 904.

⁷³ Inst. 4,6,16-18.

⁷⁴ ZIMMERMANN 1992, 920-932.

A továbbiakban a haszonélvező vagy a *nudus proprietarius* sérelmére, a haszonélvezet tárgyára elkövetett magán-deliktumok esetén rendelkezésre álló kereseteket elemzem, amelyek indíthatóságának feltételeit elsősorban a vonatkozó Digesta szöveghelyek alapján igyekszem felvázolni.

2.1. Az *actio furti*

A deliktuális kereseteknél a magánbűncselekmények elkövetése nem a mai értelemben vett kártérítési kötelezettséget alapozta meg, hanem – a felhasznált irodalom döntő többsége alapján – csupán előre meghatározott büntetés (*poena*) megfizetését.⁷⁵ Kivételt jelentett a fenti szabály alól a lopás.⁷⁶ E bűncselekmény elkövetőjének minél hatékonyabb és több kereset alapján való büntethetősége, valamint a sértettek preferenciális jogi védelme érdekében a tolvaj a dologérték többszörösére menő *poena* megfizetésére irányuló kereset mellett, a dolog a visszaszerzésére irányuló, külön kötelmi jellegű *in personem* keresettel (*condictio furtiva*) is perelhető volt. Emellett (a *condictio*-val vagylagosan) a dologi kereset indításának a lehetősége is változatlanul fennállt.⁷⁷

A sajátos, többszörös védelem a lopás kiemelt társadalomra veszélyességéből fakad. Bár a XII. táblás törvények óta a büntetési nemek és tételek folyamatosan enyhültek, a szabályozás továbbra is kifejezésre juttatja a *furtum* elkövetőjének minél hatékonyabb büntetése, és a sértett sérelmének minél teljeskörűbb orvoslása iránti igényt. A deliktum elkövetése esetén indítható keresetek sokszínűsége felveti a kérdést, hogy egy, a jogosultságok olyan sajátos eloszlását eredményező jogintézmény, mint a haszonélvezet esetében melyik fél és milyen körülmények között tekinthető a bűncselekmény sértettjének és ehhez kapcsolódóan milyen jogorvoslatok által érvényesítheti igényét.

A keresetek részleteinek vizsgálata előtt szükséges röviden áttekintenünk a deliktum főbb jellemzőit, amelynek elkövetése esetén az alkalmazható volt.

Paulus D. 47, 2, 1, 3 (*libro 39 ad edictum*):

⁷⁵ MOLNÁR 2007, 520-521.: MOLNÁR a *furtum* példáján keresztül, a *condictio furtiva* révén igyekszik bizonyítani, hogy a deliktum, az ismertett communis opinióval szemben nem csak deliktuális kötelelem keletkezését és a *poena* fizetésére irányuló kötelezettséget vonta maga után, hanem, a büntető kereset mellett a deliktumból kifolyólag volt indítható a dolog visszaadására és értékének megtérítésére irányuló kereset is. A szerző egyedülálló gondolatmenet mentén Gaius és Juszteniánusz Intitúciója alapján bizonyítja, hogy valójában a *condictio furtiva* kauzája is a *furtum*.

⁷⁶ BESSENYŐ 2010, 408.

⁷⁷ Inst. 4, 6, 14-15.

Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve. Quod lege naturali prohibitum est admittere.

E szerint a lopás egy dolog csalárd birtokbavétele haszonszerzés céljából, akár maga a dolog, akár annak használata tekintetében.

A haszonélvezeti jogviszony fennállása szempontjából kiemelten fontos megjegyeznünk, hogy *furtum* csak abban az esetben követhető el a haszonélvezet tárgyán, amennyiben az ingó dolog, tehát a kereset további elemzése során, amikor dologról beszélek, csak a *res mobiles* csoportját értem alatta.

Furtum elkövetése esetén a sértettek részére elsődlegesen biztosított kereset az *actio furti*. Mivel a *condictio furtiva* kizárólag a tulajdonosnak állt rendelkezésére, ennek részletes tárgyalásától eltekintek.

A haszonélvező keresetindítási jogalapjának vizsgálatához kiindulópontként tekinthetünk a Gaius és Jusziniánusz Institutiójában egyaránt megfogalmazott elvre, amely szerint *actio furti*-t az indíthat, akinek érdekében áll, hogy a dolog érintetlenül maradjon.⁷⁸

SCHULZ megjegyzi, hogy a klasszikus jogtudósok értelmezéseikben erősen korlátozták ennek a maximának az alkalmazását, és – bár nem fektettek le helyette másikat – valójában következetesen fenntartottak három szabályt a döntéseik során.⁷⁹

Az elsőként említett tétel miszerint a keresetet magától értetődően elsősorban a tulajdonos indíthatta, témám szempontjából irreleváns. A harmadikként leszűrt konklúzió, mely a haszonélvező tulajdonossal szembeni keresetindítási jogát támaszthatja alá, jelentősnek bizonyul, viszont a Digestából egyértelműen megállapítható tételt tartalmaz. A másodikként említett szabály, viszont – amely a *custodia*-kötelezettek keresetindítási jogosultságával foglalkozik, – kiindulópontot nyújthat annak megállapításához, miért indokolt a haszonélvezőnek adott felperesi legitimáció, és keresetindításra milyen feltételek szerint jogosult.⁸⁰

Az „akinek érdekében áll” megfogalmazás sajátos módon, de egyértelműen a *custodia*-kötelezettek irányul. A szakirodalomban felvázolt, keresetindítási lehetőség okát magyarázó példák mind kötelmi jogiak, és azt hozzák fel érvként, hogy a tulajdonos a kötelmi jogviszony alapján érvényesítheti a felelősséget a vállalkozóval, bérlővel szemben – amennyiben az fizetőképese, és a keresettel élni kíván – így a kereset megadása számára

⁷⁸ Gai. 3,203; Inst. 4, 1, 15.

⁷⁹ SCHULZ 1954, 583.

⁸⁰ SCHULZ 1954, 583.

indokolatlan.⁸¹ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy *custodia*-kötelezettség nem csak kontraktuális jogviszonyokhoz kapcsolódhat.

BUCKLAND és HUNTER különbséget tesz a *custodia*-kötelezettek között felperesi legitimációjuk tekintetében. BUCKLAND szerint a személyek, akiknek érdekében áll, hogy a dolog sértetlenül maradjon, két csoportra oszthatók:

1. Pozitív érdeke fűződik hozzá (*positive interesse*)
2. Negatív érdeke fűződik hozzá (*negative interesse*)

Az első csoportba tartoznak azok, akiknek *in rem* jogosultságuk van a dolog felett, így például a *bona fide possessor*, haszonélvező, használó, és *emphyteuta*. HUNTER kiemeli itt a *creditor*t is.⁸² A második csoportba azok tartoznak, akik kötelmi jogviszonyból kifolyólag felelősek a tulajdonosnak a dolog elvesztése esetén. A forrásokban itt többnyire a *commodatarius* példáját említik.⁸³

Témám szempontjából a *custodia*-kötelezettek első csoportja igényel részletesebb vizsgálatot. HUNTER egyedül a haszonélvező helyzetéhez fűz kommentárt, miszerint az jogosult volt a kereset megindítására a tulajdonos ellen is, és ha nem utóbbi volt a tolvaj, akkor mindketten jogosultak voltak keresettel élni.

A *proprietarius* és az *usufructuarius* keresetindítási joga az alábbi Digesta-részekből rajzolódik ki:

Ulpianus D. 47, 2, 46, 1 (*libro 42 ad Sabinum*):

Si servus fructuarius subreptus est, uterque, et qui fruebatur et dominus, actionem furti habet. Dividetur igitur actio inter dominum et fructuarium: fructuarius aget de fructibus vel quanti interfuit eius furtum factum non esse eius, dupli: proprietarius vero aget, quod interfuit eius proprietatem non esse subtractam.

Ulpianus D. 47, 2, 46, 2 (*libro 42 ad Sabinum*):

Quod dicimus dupli, sic accipere debemus etiam quadrupli competere actionem, si manifestum furtum sit.

A D. 47, 2, 46, 1 fragmentum szerint, ha egy rabszolgát, amely haszonélvezet tárgyát képezi, ellopnak, a haszonélvező és a tulajdonos egyaránt jogosultak *actio furti* indítására. Ez a kereset tehát megoszlik a tulajdonos és a haszonélvező között. A haszonélvező perel a tolvajnál felmerült haszonra, vagy a jövedelem erejéig, amely akkor illette volna meg, ha nem

⁸¹ Inst. 4, 1, 15.

⁸² HUNTER 1994, 237.

⁸³ BUCKLAND 1921, 574.; Inst. 4, 1, 17-18.

követnek el lopást. A tulajdonost pedig duplumra irányuló kereset illeti meg annak érdekében, hogy ne legyen megfosztva a tulajdonától. Amikor duplumról beszélünk, azt értjük alatta, hogy az *actio* négyszeres kártérítésre megy, ha a tolvaj hazudik és a lopás nyilvánvaló.

A forráshelyből a keresetre vonatkozólag több lényeges következtetést is levonhatunk. A szöveghely alapján a keresetindítás lehetősége megoszlik a *proprietaryus* és az *usufructuarius* között. „*dividetur igitur actio inter dominum et fructuarium*”. A kereset „elosztásának” kérdése tekintetében – a szöveg további elemzése előtt – előjáróban több lehetőség is felmerülhet, melyeket a szöveg helyes értelmezése érdekében tisztázni szükséges. Abból, hogy a kereset aktív legitimációja az *usufructuariust* és a tulajdonost is megillette, három eset adódhat.

1. Mindketten egyszerre voltak jogosultak ugyanazon kereset indítására
2. egymást kizáróan voltak jogosultak ugyanazon kereset indítására
3. mindketten jogosultak voltak keresetet indítani, saját sérelmük orvoslása iránt.

Az első lehetőséget elvethetjük, hiszen eleve kizárt, hogy két, tartalmilag mindenben megegyező keresetet többen, azonos jogcímen indítsanak. Ebben az esetben ugyanazért a bűncselekményért az elkövetőt annyiszor lehetne felelősségre vonni, ahány személy a felperesi pozíciót objektíve betöltheti.

A másodikként felvázolt lehetőség a *custodia*-kötelezettekre vonatkozó általánosan felállított szabály. E szerint a tulajdonos keresetindítási joga szubszidiáriusan ott áll a haszonélvező elsődleges felperesi pozíciója mögött. Itt ellenérvként szolgálhat, hogy míg a szerződéses jogviszony alapján kötelezettek perlési jogánál a tulajdonosi keresetindítás vagylagosságát hangsúlyozzák, itt a pertárgy értékének érdekeik arányában való meghatározására fektetik a hangsúlyt. Míg a tulajdonos és szerződéses jogviszony alapján kötelezettek esetében ez az érték a haszonélvezet tárgyának az értéke volt, a haszonélvezőnél magának a haszonélvezetnek, azaz haszonélvezeti jogviszonyból kifolyólag nála felmerült haszonnak az értéke.⁸⁴

A haszonélvezőt ért sérelem joga terjedelméből kifolyólag az, hogy a haszonélvezet tárgyát használni, gyümölcsöztetni nem tudja. A haszonélvező tehát vagy a gyümölcsökért, azaz a tolvajnál felmerült haszon iránt perelhet, vagy annak az összegnek az erejéig, amely akkor illette volna meg, ha nem válik lopás áldozatává. A tulajdonos annak érdekében indít keresetet, hogy ne legyen megfosztva tulajdonától (hiszen a használat és gyümölcsöztetés jogával a haszonélvezet fennállása alatt nem élhet, így azt keresettel nem követelheti). Ebből

⁸⁴ BUCKLAND 1921, 577.

következően, ha vagylagosan indíthatták volna a keresetet, egyikük sem tudott volna a lopás folytán keletkezett, mindennemű érdeksérelem orvoslását magában foglaló *poena* megfizetése iránt perelni, valamint a tolvaj aránytalanul jobb helyzetbe került volna, ha a keresetet végül az *usufructuarius* indítja.

BESSENYŐ az aktív legitimációval összefüggésben – az Institutiók hivatkozott helyeire vonatkozóan – szintén megemlíti azt, ha a dolgot *custodia*-kötelezettől lopták el, a kereset őt illette. A keresetek egymás mellett való indítására a „bizonyos esetben” kifejezést használja, így egyértelmű, hogy az ezután következő megállapítás, miszerint a haszonélvező esetében a kereset egymás mellett való alkalmazásának lehetőségéről ír, egy *lex specialis* a *custodia*-kötelezettek felperesei helyzetén belül.⁸⁵

Az *in rem* jogosultsággal rendelkezők felperesi pozíciójának eltérő helyen való tárgyalása ZIMMERMANNnál szintén arra utal, hogy e csoport helyzete a *custodia*-kötelezetteken belül speciális volt. A szerző maga is említi, hogy a római jogtudósok készek voltak elismerni a jogilag releváns érdeket a birtoklás, használat és élvezet, valamint a dolog visszatartása tekintetében a haszonélvezőnél, a *bonae fidei* possessornál vagy a *ius retentionis*szal rendelkezőknél. Megállapítja, hogy esetükben is *actio furti* alkalmazható, habár kettéhasadva, a lopott dolog tulajdonosa ugyanis még mindig jogosult volt *actio furti*t indítani az összeg iránt, ami meghaladja a haszonélvező érdekét. E megfogalmazás alapján is arra következtethetünk, hogy a tulajdonos és a haszonélvező keresetei egymást kiegészítették.⁸⁶

BUCKLAND egy rabszolga *fructuarius*tól való ellopásával összefüggésben szintén említi, hogy bizonyos esetekben mind a tulajdonos, mind a *propriarius* jogosult keresetet indítani a saját érdekére alapítva.⁸⁷ HUNTER egy példán keresztül szintén ezt a megoldást vezeti le.⁸⁸

A források tehát kivétel nélkül azt támasztják alá, hogy a haszonélvező és a tulajdonos pozíciója az *actio furti* indítása szempontjából speciális volt, és mindketten élhettek a keresettel saját érdekkörükre vonatkozólag.

Az *actio furti* – tiszta büntető keresetként – *poene* megfizetésére irányult, így helye volt mellette reiperszekutórius kereseteknek. *Furtum* elkövetése következtében a deliktum tárgya általában nem semmisül meg, így a *poena* összeg megfizetése mellett is visszásságot

⁸⁵ BESSENYŐ 2010, 412-413.

⁸⁶ ZIMMERMANN 1992, 935-936.

⁸⁷ BUCKLAND 1970, 358.

⁸⁸ HUNTER 1994, 237.

jelentett volna a dolog birtokának tolvajnál hagyása, amelyet a tolvajtól jóhiszeműen szerző a *lex Atinia* életbelépése óta akár akadálytalanul el is birtokolhatott.⁸⁹

A dolog tolvajtól való visszaszerzésére mind a haszonélvezőnek, mind a tulajdonosnak biztosítottak voltak reiperszekutórius keresetek. A haszonélvező, mint *detentor* élhetett birtokvédelmi *interdictum*okkal, *actio ad exhibendum*mal, valamint *actio confessoria*val. A tulajdonos jogvédelmi eszközei az *interdictum*ok, *actio ad exhibendum*, *rei vindicatio* valamint a *condictio furtiva* voltak.⁹⁰ Az *actio confessoria* és a *rei vindicatio* egyaránt *in rem* *actiók*. E keresetek nem csak a tolvaj, hanem bármely más harmadik személy ellen is indíthatóak voltak. A reiperszekutórius keresetek szempontjából a tulajdonos és a haszonélvező felperesi helyzete közötti legfőbb különbség, a *proprietaryus*nak megadott *condictio furtiva*. Véleményem szerint azonban a haszonélvező ezáltal nem került a jogorvoslatokat illetően hátrányosabb helyzetbe a tulajdonosnál, ez csupán egy többlet lehetőséget jelentett a *proprietaryus* számára. A kötelmi jellegű *condictio*val a sértett tulajdonos a dolog kiadását, vagy annak (lopás elkövetése óta elért legmagasabb) pénzbeli értékét követelhetette.⁹¹ A kereset jelentőségét illetően egyetértek BUCKLANDdel, aki a *condictio* biztosítását logikátlanak tartja, és követi Gaius nézetét arra vonatkozóan, hogy ennek fő oka a tolvajok iránti gyűlöletre (*odio furum*) vezethető vissza.⁹² Ezt az érvelést támasztja alá a juszteniánuszi *Institutio* is.⁹³ Összességében tehát *furtum* esetén a reiperszekutórius keresetekre vonatkozóan a haszonélvező csupán quantitative rendelkezett kevesebb jogorvoslati lehetőséggel a tulajdonosnál.

A keresetindítás tekintetében külön szükséges vizsgálnunk azt az esetet, amikor a tulajdonos maga követ el lopást. Az idézett szövegrészből a haszonélvező keresetindítási joga tűnik ki a *proprietaryus*sal szemben.

Paulus D. 47, 2, 15, 1 (*libro quinto ad Sabinum*):

Dominus, qui rem subripuit, in qua usus fructus alienus est, furti usufructuario tenetur.

⁸⁹ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014, 206-207.

⁹⁰ BUCKLAND 1921, 577.: BUCKLAND az *actio ad exhibendum*ot a tulajdonos reiperszekutórius jogvédelmi eszközei közé sorolja, a haszonélvezőnél pedig egyedül az *actio confessoria*t tárgyalja. A kereset indításának viszont MARTON, PÁZMÁNY és HOFFMANN szerint sem volt feltétele a tulajdonosi minőség. Ld.: MARTON 1963, 254.; PÁZMÁNY 1902, 73. és HOFFMANN 1872, 313. HOFFMANN a felperes kilétét az alábbiak szerint határozza meg: „Kinek valamely személyes vagy dologbeli igényénél fogva vagyoni érdekében fekszik, hogy valamely idegen birtokban lévő dolgot megszemlélhessen.” Ennél fogva tehát az *actio ad exhibendum* a haszonélvező által is indítható volt.

⁹¹ MOLNÁR-JAKAB 2012, 334.

⁹² BUCKLAND 1921, 577.

⁹³ Inst. 4, 6, 14-15.

Ez alapján a tulajdonos, aki ellopja a dologát, ami más haszonélvezetében van, felel a haszonélvezővel szemben *actio furti* indítása esetén.

Szintén a haszonélvező perlési jogát támasztja alá a tulajdonossal szemben a következő rész:

Paulus D. 47, 2, 20, 1 (*libro nono ad Sabinum*):

Si bona fide rem meam emeris eamque ego subripuero, vel etiam tuus usus fructus sit et eam contrectavero, tenebor tibi furti actione, etsi dominus rei sum. Sed his casibus usucapio quasi furtivae rei non impeditur, quoniam et si alius subripiat et in meam potestatem reversa res fuerit, usucapiebatur.

A fragmentum szerint, ha valaki jóhiszeműen megvásárolja más tulajdonát, majd az visszalopja tőle, vagy ha valaki annak haszonélvezetére jogosult és a tulajdonos azt a kisajátítás szándékával elteszi, a *proprietaryus* felelős lesz az *actio furti* szerint, annak ellenére, hogy ő a dolog tulajdonosa.

Ezekben az esetekben – habár az elbirtoklás nincs akadályozva azzal, hogy lopás történt, – ha másvalaki lopja el a dolgot, és az újra a *proprietaryus* hatalma alá kerül, az elbirtoklás tovább folytatódik.

A két szövegrészből egyértelműen megállapítható, annak ellenére, hogy a tulajdonos a deliktum elkövetésével saját dologának *detentio*ját szerzi vissza, a cselekményéért felel a haszonélvezővel szemben. (*furtum sua rei*). Bár a *furtum* tárgyán szintén dologi joga van, nem gyakorolhatja a tulajdonjogból kihasított *usufructuariust* illető jogosítványokat, így tehát a dolog feletti *detentio*t sem. A haszonélvező, csakúgy, mint harmadik személy ellen, keresetet indíthat a tulajdonos ellen is. Véleményem szerint ekkor a *poena* összegének alapjául szintén a haszonélvezeti jog értéke fog szolgálni.

A tényállás többi elemének együttes fennállása változatlanul szükséges a deliktum megvalósulásához, ennek hiányában a haszonélvező a tulajdonossal szemben csupán birtokvédelemre vagy dologi jogi védelemre jogosult.

A fragmentum második fordulata, a haszonélvezet tárgyának birtoklásához kapcsolódó fontos kérdéssel, az *usucapio*val foglalkozik. Az elbirtoklás szabályozásának sajátossága, hogy a *res furtiva* elbirtokolhatatlan volta csupán addig áll fent, amíg az tulajdonosa hatalmába vissza nem kerül, így e szabályozás következtében a haszonélvezőtől dolózusan megszerzett dolog a juszteniánuszi jogban 3 év után ismét a korábbi *nudus proprietaryus* idegen dologbeli jogtól mentes tulajdonát képezheti. Harmadik személy által elkövetett *furtum* esetén az ingó dolog viszont *res inhabilis*nek minősült. A szabályozás jellege azt igazolja,

hogy a haszonélvező ebből a nézőpontból hátrányosabb helyzetben volt sérelme orvoslásának szempontjából, ha a *furtum*ot maga a *propriarius* követte el.

A haszonélvezet jogosultságok sajátos megoszlását eredményező volta miatt, ki kell térnünk arra is, amikor a haszonélvező ezeken túlterjeszkedve megkísérli a dolog feletti teljes uralom megszerzését. Az alábbi szöveghely erre az esetre vonatkozik.

Ulpianus D. 47, 2, 46, 6 (*libro 42 ad Sabinum*):

Propriarius quoque agere adversus fructuarium potest iudicio furti, si quid celandae proprietatis vel subprimendae causa fecit.

A tulajdonos szintén *actio furtiva*l élhet a haszonélvező ellen, ha az a dolog elrejtése, vagy kisajátítása céljából cselekedett.

A *furtum* tényállási elemei közül e tekintetben a *contectatio*ról szükséges bővebben szólni. A haszonélvező esetében ugyanis nincs szükség a dolog önhatalmú birtokbavételére, hiszen az *ususfructus* tárgyát haszonélvezeti jogából kifolyólag, mint *iuris quasi possessor* már birtokában tartja.

Összességében megállapítható, hogy lopás esetén a tulajdonos és haszonélvező egyaránt felléphetett egymással szemben reiperszekutórius és deliktuális keresettel. A *furtum* elkövetője akkor volt a legkedvezőtlenebb helyzetben, ha a haszonélvezeti jog fennállása szempontjából harmadik félnek minősült. Ekkor ugyanis mind a tulajdonos, mind a haszonélvező részéről biztosított volt ellene valamennyi említett keresettípus indításának a lehetősége (egyesek vagylagosan, egyesek egymás mellett). A tolvaj így kétségtávol hátrányosabb helyzetben volt, ha haszonélvezettel terhelt dolgot lopott el, hiszen a deliktum felderítésében a haszonélvező és a tulajdonos egyaránt érdekelt voltak és arra is nagyobb volt az esély, hogy valamelyikük vele szemben keresettel élt.

A haszonélvező jogvédelmének hatékonysága szempontjából azt szükséges vizsgálni, hogy az *usufructuarius* kedvezőtlenebb helyzetbe került-e akkor, ha a *propriarius* keresetet egyáltalán nem kívánt indítani, azaz jogvédelme erősen függött-e a tulajdonostól. Annak ellenére, hogy a tolvaj hátrányosabb helyzetben volt, ha haszonélvezettel terhelt dolgot lopott el, a haszonélvező nem került rosszabb jogvédelmi helyzetbe azáltal, hogy csupán idegen dologbeli joga volt a dolog felett. Amint az idézett fragmentumok ezt egyértelműen alátámasztják, sérelmének orvoslása lopás esetén a tulajdonostól független, saját *in rem* jogán alapuló jogorvoslatok által teljes körűen biztosított volt.

2.2. Az *actio vi bonorum raptorum*

A *rapina* a lopás minősített esete, amelynek különös vonása, hogy a tettes erőszakot alkalmaz. Elkövetésekor a prétor által biztosított *actio vi bonorum raptorum* nevű kereset volt indítható. A kereset a klasszikus jogban tisztán *poenalis* jellegű, Juszteniánusznál viszont már *mixta actio*, így például a *condictio furtiva* indításának már nem volt helye mellette.⁹⁴ Haszonélvező sérelmére elkövetett rablás esetén a *furtum*hoz hasonlóan szintén felmerül a kérdés, hogy ki jogosult a kereset megindítására. Ebben ellentmondás tapasztalható a szakirodalomban.

SCHULZ szerint az *actio furtinál* ismertetett szabályok itt nem alkalmazhatók, ugyanis a *custodia*-felelősség nem terjed ki a haszonélvező birtokából rablás során kikerült dologra, így a keresettel egyedül a tulajdonos élhetett. A szerző megjegyzi, hogy az erre vonatkozó releváns szöveg kevés és meglehetősen rontott.⁹⁵

Véleményem szerint ezzel szemben a Digestából az *actio furti* felperesi legitimációjának szabályait követő kereset rajzolódik ki.

Ulpianus D. 47, 8, 2, 22 (*libro 56 ad edictum*):

In hac actione non utique spectamus rem in bonis actoris esse: sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare sive commodata res sit sive locata sive etiam pignerata proponatur sive deposita apud me sic, ut intersit mea eam non auferri, sive bona fide a me possideatur, sive usum fructum in ea habeam vel quod aliud ius, ut intersit mea non rapi: dicendum est competere mihi hanc actionem, ut non dominium accipiamus, sed illud solum, quod ex bonis meis, hoc est ex substantia mea res ablata esse proponatur.

E szerint ugyanis ennél a keresetnél nem elég csak azt figyelembe venni, hogy az erőszakkal elvett dolog a felperes tulajdona-e, mert akár az, akár nem, ha bármi kapcsolat is van közöttük, a keresetnek helye lesz. Ezért, ha a dolog haszonkölcsönben, bérletben, zálogban vagy letétben van, akinek fűződik hozzá, hogy visszakapja azt, vagy bárki jóhiszemű birtokosnál, haszonélvezőnél, vagy más olyan személynél van, aki jogosult rendelkezni a dolog felett; tehát érdekében áll, hogy az ne lehessen erőszakkal elvenni, azt kell mondanunk, hogy ő volt jogosított *actio* indítására, nem a tulajdonos. Ő viszont csupán azt követelhetette vele, ami a saját vagyonából a rablás következtében hiányzik.

A kereset megadása a *custodia*-kötelezeteknek valóban ellent mond annak, hogy *rapina*, mint *vis maior* esetére a *custodia*-kötelezett felelőssége sem terjedt ki, tehát áldozattá

⁹⁴ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014, 330.

⁹⁵ SCHULZ, 1954, 584.

válása esetén a tulajdonos vele szemben nem érvényesíthette igényeit. Ellenkező esetben viszont, ha a haszonélvezőtől megvonjuk a keresetindítás lehetőségét és azt a tulajdonosnak adjuk, az *usufructuarius* aránytalanul védtelen helyzetbe kerülne sértetté válása esetén. A kereset haszonélvezőnek való biztosítása által viszont a tulajdonos nem kerül kedvezőtlenebb helyzetbe, hiszen a *furtum* szabályait követve ő is megfelelő kielégítést kaphat. MARTON a kereset tárgyalásánál azt is említi, hogy a sértett választása szerint indíthatta helyette az *actio furtit* is, hiszen a rablás tulajdonképpen a *furtum* egy súlyosabb esetének minősült.⁹⁶

Úgy gondolom, hogy következetesebb, ha az *actio vi bonorum raptorum* esetén is az *actio furti* indításának szabályait követjük. A haszonélvező számára pedig további védelmet jelent, hogy a keresetindítás feltételeinek hiánya esetén, például a rabló(k) kilétének fel nem derítésekor nem kell a dolog értékét a tulajdonosnak megtérítenie.

2.3. Az *actio iniuriarum aestimatoria*

Az *iniuria* elleni jogvédelem akkor teljesedett ki, amikor a prétor *actio iniuriarum aestimatoria* büntetőkeresetet biztosított minden, másokat sértő cselekedetre, amelyben az elkövető részéről a személyiségében rejlő gőg, a cselekedetében pedig más megvetése, semmibevétele fejeződik ki. A haszonélvezet szempontjából lényeges körülmény, hogy az *iniuria* közvetett sértésként is elkövethető volt, többek között rabszolga bántalmazásával.⁹⁷ Az *ususfructusszal* kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a rabszolga bántalmazása voltaképpen a *proprietarius* vagy az *usufructuarius* sértését eredményezi-e.

A kérdés megválaszolásához a következő forrás elemzése adhat útmutatást.

Ulpianus D. 47, 10, 15, 47 (*libro 77 ad edictum*):

Si usum fructum in servo habeam, tu proprietatem isque verberatus sit vel quaestio de eo habita, iniuriarum actio magis proprietario quam mihi competit. Idemque probatur et si servum meum, quem bona fide possidebam, cecideris: domino enim magis competit iniuriarum actio.

E szerint, ha valakinek a haszonélvezetében van egy rabszolga, ami felett másnak tulajdonjoga van, és a rabszolgát megverték vagy kínzásnak vetették alá, inkább a tulajdonos lesz jogosult a kereset megindítására az elszenvedett kárért, mint a haszonélvező. Ugyanez a

⁹⁶ MARTON 1963, 255.

⁹⁷ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014, 332-333.

szabály érvényes, ha valaki bántalmazza a más által jóhiszeműen birtokolt rabszolgát. A tulajdonosnak inkább van joga keresetet indítani.

A bekezdésben foglalt megoldás annak a szemléletmódnak felel meg, amely szerint a tulajdonos, mint a rabszolga *dominusa*, mindenivel szemben előnyben részesült jogérvényesítés szempontjából, akinek nála gyengébb joga volt. A rabszolgát közvetlenül ért sérelem közvetve a *dominust* sértette, ezért az ő sérelmére elkövetett *iniuriának* minősült.⁹⁸

A Digesta következő bekezdése, bár alapvetően nem az általunk vizsgált szituációval foglalkozik, utal rá, hogy hasonló esetben a haszonélvezetre is ezeket a szabályokat kellett alkalmazni.

Ulpianus D. 47, 10, 15, 48 (*libro 77 ad edictum*):

Item, si liberum hominem, qui mihi bona fide serviebat, quis ceciderit, distinguendum est, ut, si in contumeliam pulsatus sit, competat mihi iniuriarum actio. Idem ergo et si in servo alieno bona fide mihi serviente, ut totiens admittamus iniuriarum actionem, quotiens in meam contumeliam iniuria ei facta sit. Nam ipsius quidem servi nomine domino dabimus iniuriarum actionem. Si autem me tangat et pulset, iniuriarum mihi quoque est. Ergo et in fructuario idem distinguere potest.

A szöveghely kivételt enged az előző fragmentumban megfogalmazott merev és véleményem szerint a haszonélvezővel szemben méltánytalan szabályozás alól. Ez alapján, ha valaki jóhiszeműen szolgáló szabad embert vagy jóhiszeműen másnak szolgáló idegen rabszolgát bántalmaz, meg kell vizsgálni, hogy azzal a szándékkal ütötte-e meg, hogy a jóhiszemű birtokosát megsértse. Ha ezért követte el, az *actio iniuriarum*ot a jóhiszemű birtokos indíthatja. Ez a szabály alkalmazandó haszonélvezet esetében is. A fragmentum alapján tehát a haszonélvező keresetindítási joga is megállapítást nyert, amennyiben a rabszolga bántalmazása az ő közvetlen sértését okozta.

Haszonélvezeti joga alapján a haszonélvező az eredetileg tulajdonost megillető egyes jogosítványokat gyakorolja. Többek között joga van igénybe venni a rabszolga szolgálatait, joga van annak bérbeadásához, munkára kényszerítheti, betaníthatja ipari munkára és akár foglalkoztathatja ennek megfelelően is.⁹⁹ A külső szemlélő szempontjából *detentorként* a tulajdonjog látszatát keltő jogosítványokat gyakorol. Egyértelmű tehát, hogy az esetek többségében a rabszolgán keresztül elkövetett *iniuria* tényállásoknak a sértettje nem a *nudus proprietorius*, hanem az *usufructuarius* volt. A kereset célja – *vindictam spirans actio* lévén –

⁹⁸ PÓLAY 1983, 80.

⁹⁹ BUCKLAND 1970, 358.

az volt, hogy személyes elégtételt nyújtson a sértettnek, így a haszonélvező sértése esetén, – aki a *tulajdonos* általi védelemben az *actio* természete folytán eleve nem részesülhetett – e kereset megadása szükséges volt az őt ért sérelem orvoslása érdekében.

A teljesség igénye érdekében (a *furtum*hoz hasonlóan) meg kell vizsgálnunk azt az esetet is, amikor a deliktumot – a rabszolgán keresztül – maga a *propriarius* követi el a haszonélvezővel szemben.

Ulpianus D. 47, 10, 17, 9 (*libro 57 ad edictum*):

Si servus, in quo usus fructus meus est, iniuriam mihi fecerit, adversus dominum noxali iudicio experiri potero: neque debeo deterioris condicionis ob hoc esse, quod usum fructum in eo habeo, quam si non haberem. Aliter atque si servus communis esset: tunc enim non daremus socio actionem, eapropter, quia et ipse iniuriarum actione tenetur.

A bekezdés alapján, ha a haszonélvezet tárgyát képező rabszolga személysértést követ el a haszonélvező sérelmére, az *noxalis actió*val a tulajdonos ellen fordulhat.

A tulajdonos a haszonélvezővel szemben szintén élhet a vizsgált keresettel.

Ulpianus D. 47, 10, 15, 37 (*libro 77 ad edictum*):

Nec si fructuarius id fecerit, dominus cum eo agit, vel si propriarius fecerit, fructuarius eum conveniet.

A szövegrész visszaautal az előző bekezdésre, így annak ismertetése is szükséges.

Ulpianus D. 47, 10, 15, 36 (*libro 77 ad edictum*):

Si communem quis servum verberaverit, utique hac actione non tenebitur, cum iure domini id fecerit.

A D. 47, 10, 15, 36 fragmentum szerint, ha a közös tulajdonban lévő rabszolgát az egyik tulajdonostárs bántalmazta, a másik tulajdonostárs ellene nem perelhet, hiszen az erre tulajdonosi hatalma által jogosított volt. A D. 47, 10, 15, 37 szerint, ha a haszonélvező tenné ezt, a tulajdonos *actió*t indíthat ellene, vagy ha a *propriarius* tette ezt, a haszonélvező őt perelheti.

A kereset haszonélvezettel kapcsolatos alperesi és felperesi pozícióinak betöltéséről összességében elmondható, ha a haszonélvezet tárgyát képező rabszolgát bántalmazták, a keresetindítás lehetősége az alapján oszlott meg a tulajdonos és a haszonélvező között, hogy a cselekmény melyikük sértésére irányult. Saját érdeksérelme orvoslására mindegyikük

rendelkezett a keresettel mind egymás, mind harmadik személy ellen. Az *actio* hatékonysága tehát a haszonélvező szempontjából kielégítő, hiszen amennyiben a deliktum az ő érdekkörét sértette, a keresetet a tulajdonosával megegyező feltételek mellett indíthatta.

2.4. Az *actio legis Aquiliae*

A dologrongálás eseteit a köztársasági kor elején, Kr. e. 286-ban életbelépő *lex Aquilia* szabályozta átfogóan. A törvény első és harmadik fejezetében részletesen rendelkezett a deliktumnak minősülő károkozásokról és ezek megvalósulásának feltételeiről.

A deliktum valamennyi tényállási elemének megvalósulása esetén indítható kereset az *actio legis Aquiliae (directa)* volt. Amennyiben a tényállási elemek nem valósultak meg maradéktalanul, a prétor gyakran utánképzett *actiók* segítségével biztosította a sértettek jogorvoslati lehetőségét. A szakirodalom jelentős részében ezeknek az *actióknak* a két fajtája, az *actio in factum* és az *actio utilis* szinte elkülöníthetetlenek. Ezek szerepéről Gaiustól sem kaphatunk megfelelő magyarázatot, a kereseteket tárgyaló részben ugyanis a károkozással összefüggésben már következetesen azt az elvet követi, hogy az bármilyen magatartással megvalósulhat. A kereset prétori kiterjesztésével kapcsolatban annyit jegyez meg, hogy abban az esetben, ha valaki nem saját testével okozta a kárt, *utilis actiót* biztosítottak ellene.¹⁰⁰ A kereset kiterjesztésének elvével egybehangzóan MARTON, FÖLDI és HAMZA is említi, hogy a klasszikus jogtudósok *actiókat* adtak arra az esetre is, amikor nem forgott fenn közvetlen fizikai károkozás, ezeket viszont *in factum actióknak* nevezik. Az *utilis actiók* alkalmazásával kapcsolatban pedig többek között azt a példát hozzák, amikor az nem *culpa commissivával* történt, vagy amikor annak alkalmazását Jusztiánusz után megadták a szabad emberen okozott testi sértésekre is.¹⁰¹

Bár az egyes utánképzett *actiók* az eredeti keresettel azonos következményekkel jártak, és idővel eltűnt az ezek közti különbségtétel is, mindkét, prétor által alkalmazott keresettípus szerepel a Digestában. Ezek elhatárolása tehát szükséges ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a haszonélvező vajon eredetileg a jogorvoslat mely fajtájával élhetett.

Ahogy a forrásokból az egyértelműen megállapítható, azokban az esetekben, amikor a *lexben* szereplő törvényi tényállás elemei nem valósultak meg maradéktalanul, a prétor impériumánál fogva jogorvoslati lehetőséget biztosíthatott. A prétori jogorvoslatok fajtáinak

¹⁰⁰ Gai. 3, 217- 3, 218.

¹⁰¹ MARTON 1963, 255.; FÖLDI-HAMZA 2014, 572-573.

megkülönböztetéséhez ZIMMERMANN magyarázata nyújthat támpontot. E szerint az *in factum* és az *utiles actiók* megalkotása eredetileg két különböző technikát jelentettek, amivel a prétor pótolta és javította a *ius civile* hiányosságait.

*Actio legis Aquiliae in factum*ot eredetileg akkor adott a prétor, amikor egyes speciális ügyek tényszerű körülményei nem illeszkedtek az *actio directa* indításának szabályaihoz; az *actio utilis* pedig akkor volt elérhető jogorvoslat, ha a tulajdonostól különböző személynek akart keresetet adni.¹⁰² A törvény ugyanis kifejezetten a *herus*, azaz a tulajdonos jelzővel illette a *directa* kereset jogosítottját, amelyhez a jogfejlődés során a jogtudósok ragaszkodtak. Ennek okán nem jön például figyelembe az eredeti keresetnél a *custodia* tan problematikája sem, amivel az *actio furtinál* találkozunk.¹⁰³ ROBY szerint – ZIMMERMANNal szemben – az *actio utilist* azokra az esetekre alkalmazták, amikor *damnum corpore datum* nem forgott fenn, és ezekben az esetekben is eredetileg csak a tulajdonos indíthatta a keresetet. Ezt később terjesztették ki egyes nem tulajdonosokra (haszonélvező, záloghitelező, jóhiszemű birtokos), akik csak akkor élhettek vele, ha a tulajdonos maga nem sérül. Az *actio in factum* elnevezést, amelyet a Digesta releváns részében gyakran használnak az *actio utilis* helyett, homályosnak és szerepét kétségesnek tartja.¹⁰⁴

Ami a keresetek eredeti rendeltetését illeti, a két szerző közül ZIMMERMANN álláspontjával értek egyet. Amikor ROBY az *utilis* keresetekről ír, Gaiusra hivatkozik, azonban véleményem szerint ez nem tekinthető a keresetek eredetének vizsgálata szempontjából hiteles forrásnak, mert a kereset eredeti tényállását már alapjában véve kiterjesztően értelmezte. A szintén hivatkozott D. 9, 2, 7, 6 és D. 9, 2, 9, 3 fragmentumból pedig összességében annyi szűrhető le, hogy amennyiben valaki nem gyilkolt, csupán előidézte a halál okát, *actio in factum* indítható vele szemben.

ROBY azon állítása további kutatást igényel, mely szerint a haszonélvező csak akkor élhetett a keresettel, ha a tulajdonos maga nem sérült. Ez ugyanis egy a *furtum*hoz és *iniuriához* hasonló szabályozási koncepcióra utal.

A haszonélvezőnek az *actio legis Aquiliae*vel kapcsolatos felperesi helyzetéről meglehetősen kevés információ áll rendelkezésünkre. A források kis száma mellett a legtöbb problémát a kompilátorok munkássága révén a szövegbe került következetlenségek és ellentmondások okozzák, de a kérdésben a klasszikus jogtudósok között sem tapasztalható egyetértés.

¹⁰² ZIMMERMANN 1992, 993.

¹⁰³ ROBY 1902, 589.

¹⁰⁴ ROBY 1902, 591.

Ahogy a már tárgyalt deliktumok elkövetői tekintetében, dologrongálás esetében is meg kell különböztetnünk azokat az eseteket, amikor a haszonélvezeti jog fennállása alatt a tulajdonos, vagy egy harmadik személy követi el az adott deliktumot. A *damnum iniuria datum* esetében – amint arra már korábban utaltam – e két eseten belül is szükséges különbséget tenni. A jogtudósok a károkozásra vonatkozóan négy eltérő helyzetet különböztettek meg, melyek mindegyikét külön kell vizsgálni. Ezek a következők:

- amikor a tulajdonos semmisíti meg a dolgot,
- amikor a tulajdonos a dologban bármely más sérülést okoz,
- amikor harmadik személy semmisíti meg a dolgot vagy
- amikor harmadik személy kárt okoz a dologban.

Az első szituációval a D. 7, 1, 17, 3 és 9. 2, 12 fragmentumok hozhatók összefüggésbe. ILIFFE vizsgálatuk során arra az eredményre jutott, ha a tulajdonos megsemmisítette a dolgot, amelyen másnak haszonélvezeti joga áll fenn, mind Ulpianus, mind Paulus megengedte, hogy a haszonélvező keresetet indíthasson.¹⁰⁵ Ezt a nézetet követi az esettel kapcsolatban PÁZMÁNY is.¹⁰⁶ A szöveghelyek értelmezésével és a levont konklúzióval magam is egyetértek.

A tulajdonos által okozott rongálás esetében a helyzet azonban már korántsem ilyen egyértelmű. A három szöveg közül, amelyek ezzel foglalkoznak, kettő erősen interpolált, (D. 9, 2, 12 és 43, 24, 13 pr) és a harmadik (D. 4, 3, 18, 2), mivel nem tesz kifejezett említést az *actio legis Aquiliae*ről nem tekinthető meggyőző forrásnak. Bár a szerző e szöveg alapján – a feltételezhető jusziniánuszi átalakítások miatt – nem tekinti megalapozottnak a tulajdonos elleni fellépést rongálás esetén, véleményem szerint az interpoláció következtében nem alakult át ennek jelentése oly mértékben, mint azt igyekszik bizonyítani. Ezért a *proprietarius* elleni fellépést a szöveg által kellően alátámasztottnak tartom.

Paulus D. 9, 2, 12 (*libro decimo ad Sabinum*):

Sed et si proprietatis dominus vulneraverit servum vel occiderit, in quo usus fructus meus est, danda est mihi ad exemplum legis Aquiliae actio in eum pro portione usus fructus, ut etiam ea pars anni in aestimationem veniat, qua nondum usus fructus meus fuit.

Így, ha a dolog pusztá tulajdonosa megöl vagy megsebesít egy rabszolgát, amelyen másnak haszonélvezeti joga van, az *actio legis Aquiliae* mintájára az usufructuariusnak keresetet kell

¹⁰⁵ ILIFFE 1965, 345.

¹⁰⁶ Pázmány 1902, 73.

adni a haszonélvezet arányában őt ért károkért. Az *aestimatio*nál a haszonélvezet elmúlt évben volt értékét kell figyelembe venni.

Ha a haszonélvező pozíciójával azokra az esetekre vonatkozóan foglalkozunk, amikor harmadik személy semmisítette meg a dolgot vagy okozta a kárt, a szövegek még kevesebb információt nyújtanak. Kifejezetten csak egy (D. 43, 24, 13 pr.) említi a harmadik személyt, és akkor is együtt szerepel a tulajdonossal, valamint a „*vel lege Aquilia*” szavakat is valószínűleg a kompilátorok tették hozzá az eredeti szöveghez. A D. 7, 1, 17, 3-ban másrésről, habár az alábbi szavakat használják: „*si quis servum occiderit*”, azt feltételezhetjük, hogy eredetileg mindkét szöveg csak a tulajdonosra vonatkozott.¹⁰⁷

A források esetleges átalakítása mellett összességében mégis megállapítható, hogy lefektették az elvet, miszerint a haszonélvező jogosult *actio utilissel* élni. Alapjaiban véve pedig az egyes szituációk közötti megkülönböztetés a haszonélvező kereseti jogára nézve nem bírt különösebb jelentőséggel.¹⁰⁸

¹⁰⁷ ILIFFE 1965, 345-346.

¹⁰⁸ ILIFFE 1965, 346.

Összegzés

A tulajdonjogot alkotó részjogosítványok gyakorlásának vizsgálata után megállapítást nyert, hogy a haszonélvezet fennállása alatt az *usufructuarius* jelentős, a *nudus proprietarius*éval vetekedő jogosultságokat gyakorolhat, miközben ennek zavarásától *in rem* joga alapján magát a tulajdonost is eltilthatja. E hatalmasságának következtében – az általa gyakorolt jogok tekintetében – szükséges a tulajdonoshoz hasonlóan a haszonélvezőnek is megfelelően hatékony jogorvoslati lehetőséget biztosítani. Az adott keresetek *usufructuarius*ra való kiterjesztése mind az ő, mind a tulajdonos védelme szempontjából szükségesek, hiszen a *nudus proprietarius*nak is érdekében áll a dolog épségben maradása.

A haszonélvező főbb dologi jogvédelmi eszközeit elemezve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezek egyre hatékonyabban voltak képesek jogvédelmet nyújtani számára. Bizonyítja ezt a haszonélvező *iuris quasi possessorként* történő elismerése, az, hogy birtokvédelem szempontjából a tulajdonossal azonos pozícióba került, valamint, hogy az *actio confessoria* hármas funkciójának és az *actio Publiciana utilis* kialakulásának révén felperesi pozíciója a szolgálat tekintetében jelentősen kiszélesedett. Amint arra kitértem, az *in rem* jogorvoslatok hatékonysága egyensúlyba került a haszonélvezőt illető jogosítványok súlyával, viszont egyes esetekben ezek sem tudtak megfelelő elégtételt nyújtani.

A haszonélvezet tárgyán elkövetett bűncselekmények esetén szintén biztosítani kellett a megfelelő jogvédelmet. Az egyes büntető keresetek megadásával kapcsolatban több kérdés felmerült arra vonatkozóan, hogy a sérelem ténylegesen a tulajdonost, a haszonélvezőt vagy mindkettőjüket egyaránt érte-e. A lehetséges megoldásokat összegezve felállítható egy általános szabály arra vonatkozóan, hogy az egyes a büntető keresetekkel mind a tulajdonos, mind a haszonélvező saját érdekséreleme erejéig perelhetett, ezzel a jogorvoslati lehetőségeket megosztva jogosultságaik értékének arányában.

Az elemzett keresetek alapján összességében megállapítható, hogy a haszonélvező különböző jogtechnikai megoldások által ugyan, de valamennyi szükséges jogvédelmi eszközzel élhetett. A római jogban kialakult jogintézmény tehát már ekkor rendelkezett a mai napig legmeghatározóbb, jogrendszereken és korszakokon átívelő tulajdonságával, mely nem más, mint a haszonélvező abszolút jogának teljes körű védelme.

Forrásjegyzék

Digesta Iustiniani

D. 4, 3, 18, 2

D. 6, 2, 11, 1

D. 7, 1, 1

D. 7, 1, 4

D. 7, 1, 12, 2

D. 7, 1, 17, 3

D. 8, 1, 20

D. 8, 5, 2 pr.

D. 8, 5, 2, 1

D. 8, 5, 2, 2

D. 8, 5, 2, 3

D. 9, 2, 7, 6

D. 9, 2, 9, 3

D. 9, 2, 12

D. 20, 1, 11, 2

D. 33, 2, 1

D. 43, 24, 13 pr.

D. 47, 2, 1, 3

D. 47, 2, 15, 1

D. 47, 2, 20, 1

D. 47, 2, 46, 1

D. 47, 2, 46, 2

D. 47, 2, 46, 6

D. 47, 8, 2, 22

D. 47, 10, 15, 36

D. 47, 10, 15, 37

D. 47, 10, 15, 47

D. 47, 10, 15, 48

D. 47, 10, 17, 9

D. 50, 16, 25

Institutiones Iustiniani

Inst. 4, 1, 15

Inst. 4, 1, 17-18

Inst. 4, 6, 4

Inst. 4, 6, 14-18

Gaii Institutionum commentarii

Gai. 3, 203

Gai. 3, 217-21

Felhasznált irodalom

BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014

BENEDEK Ferenc - PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*, Budapest-Pécs 2014².

BENEDEK 1995

BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* Pécs, 1995².

BESSENYŐ 2010

BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest-Pécs 2010⁴.

BRÓSZ-PÓLAY 1974

BRÓSZ Róbert - PÓLAY Elemér: *Római jog*, Budapest 1974.

BRÓSZ 1949

BRÓSZ Róbert: *A klasszikus szolgálat fogalma, különös tekintettel a szolgálat és a haszonjogok viszonyára*, Budapest 1949.

BUCKLAND 1921

BUCKLAND, William Warwick: *The text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1921.

BUCKLAND 1931

BUCKLAND, William Warwick: *The main institutions of roman private law*, Cambridge 1931.

BUCKLAND 1939

BUCKLAND, William Warwick: *A manual of roman private law*, Cambridge 1939.

BUCKLAND 1970

BUCKLAND, William Warwick: *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1970.

FARKAS 1906

FARKAS Lajos: *A római jog története*, Kolozsvár 1906.

FÖLDI-HAMZA 2014

FÖLDI András - HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest

2014¹⁹.

HENFNER 1866

HENFNER János: *Római Magánjog – Második kötet: Külön rész második könyve: dologbani jogok*, Pest 1866.

HOFFMANN 1872

HOFFMANN Pál: *A római magánjog rendszere mai érvényében, vagyis a Pandekták alapvonalai*, Pest 1872.

HOROVITZ 1908

HOROVITZ Simon: *A Római jog történetének és anyagi részének tankönyve*, Eperjes 1908.

HUNTER 1994

HUNTER, Wiiliam Alexander: *A systematic and historical exposition of Roman Law in the order of a code*, London 1994.

ILIFFE 1965

ILIFFE, John: *The Usufructuary as a Plaintiff under the Lex Aquilia according to the Classical Jurists*, RIDA 12 (1965), 325-346. o.

LENKOVICS 1999

LENKOVICS Barnabás: *A dologi jog vázlata*, Budapest 1999.

MARTON 1943

MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*, Debrecen 1943.

MOLNÁR 2013

MOLNÁR Imre: *Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban*. In: Pozsonyi Norbert (szerk): *Ius Criminale Romanorum*. Szeged 2013. 159-184. o.

MOLNÁR-JAKAB 2012

MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*, Szeged 2012.

PÁZMÁNY 1902

PÁZMÁNY Zoltán: *Haszonélvezet a római jogban*, Kecskemét 1902.

PÁZMÁNY 1930

PÁZMÁNY Zoltán: *A Római jog institúciói*, Karcag 1930.

- PÓLAY 1983 PÓLAY Elemér: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria tényállások a római jogban*, Szeged 1983.
- ROBY 1902. ROBY, Henry John: *Roman private law in the times of Cicero and of the Antonines*, Cambridge 1902.
- SCHULZ 1954 SCHULZ, Fritz: *Classical Roman law*, Oxford 1954.
- STEIN 1962 STEIN, Peter: *Generations, Life –spans and Ususfructus*, RIDA 9 (1962), 335-338. o.
- THOMAS 1976 THOMAS, Joseph Anthony Charles: *Textbook of roman law*, New York 1976.
- UJLAKI 2008 UJLAKI Tamás: *A tulajdon korlátozása elméleti, történeti, jogösszehasonlító, kodifikációs és alkotmányos nézőpontból*, Phd-értekezés, Szeged 2008.
- WATSON 1971 WATSON, Alan: *Roman Private Law*, Edinburgh 1971.
- ZIMMERMANN 1992 ZIMMERMANN, Reinhard: *The law of obligations. Roman foundations of the Civilian Tradition*, Cape Town 1992.